

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Strategia rozwoju rolnictwa,
gospodarstw rolnych
oraz obszarów wiejskich
na przykładzie województwa
mazowieckiego***

nr 135

Warszawa 2009

***Synteza wyników badań
prowadzonych
w okresie 2005-2009***

Barbara Chmielewska

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

**Strategia rozwoju rolnictwa,
gospodarstw rolnych
oraz obszarów wiejskich
na przykładzie województwa
mazowieckiego**

**Synteza wyników badań
prowadzonych
w okresie 2005-2009**

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Strategia rozwoju rolnictwa,
gospodarstw rolnych
oraz obszarów wiejskich
na przykładzie województwa
mazowieckiego***

***Synteza wyników badań
prowadzonych
w okresie 2005-2009***

*Autor syntezy:
dr inż. Barbara Chmielewska*

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2009

Autor publikacji jest pracownikiem naukowym
Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowego Instytutu Badawczego

Prac zrealizowano w ramach tematu

Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich

w zadaniu *Zasięg i konsekwencje zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*

Praca jest syntezą wyników badań, prowadzonych na przykładzie województwa mazowieckiego, w okresie realizacji Programu Wieloletniego 2005-2009. Została przedstawiona analiza możliwości i perspektyw rozwoju rolnictwa, gospodarstw rolnych i obszarów wiejskich w województwie mazowieckim z uwzględnieniem wysokiego zróżnicowania sytuacji społeczno-ekonomicznej w podregionach, powiatach i gminach.

Recenzent

prof. dr hab. Eugeniusz Mazurkiewicz

Korekta

Krzysztof Kossakowski

Redakcja techniczna

Leszek Ślipki

Krzysztof Kossakowski

Projekt okładki

AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-7658-021-0

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

– Państwowy Instytut Badawczy

00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984

tel.: (0 22) 50 54 444

faks: (0 22) 50 54 636

e-mail: dw@ierigz.waw.pl

<http://www.ierigz.waw.pl>

Spis treści

	Strona
Wprowadzenie	7
Rozdział 1. Podstawowe wskaźniki wybranych cech gospodarczych i społecznych województwa mazowieckiego	9
1.1. Zróżnicowanie podstawowych wskaźników społeczno-gospodarczych	9
1.2. Zróżnicowanie podstawowych wskaźników społeczno-gospodarczych według podregionów	10
Rozdział 2. Polaryzacja i koncentracja liczby oraz powierzchni gospodarstw rolnych	14
2.1. Proces polaryzacji w sektorze rolnictwa polskiego	14
2.2. Proces polaryzacji w sektorze rolnictwa w województwie mazowieckim	17
2.2.1. Charakterystyka obszarów wiejskich	17
2.2.2. Sytuacja na rynku pracy	18
2.2.3. Struktura gospodarstw rolnych według ich obszaru	18
2.2.4. Struktura gospodarstw rolnych według ich siły ekonomicznej	19
2.2.5. Zmiany infrastrukturalne na obszarach wiejskich	21
Rozdział 3. Relacje sektora przetwórczego i surowcowego na przykładzie cukrowni i gospodarstw z uprawą buraków cukrowych	23
3.1. Zmiany w polskim sektorze cukrowniczym	23
3.2. Wpływ reformy rynku cukru na zmiany w gospodarstwach rolnych z uprawą buraków cukrowych	25
3.3. Relacje między plantatorami i cukrowniami	26
Rozdział 4. Wizja rozwoju rolnictwa, gospodarstw rolnych i obszarów wiejskich w strategiach rozwoju	29
4.1. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego	32
4.2. Poziom i rozdysponowanie środków z UE przeznaczonych na rozwój województwa mazowieckiego	34
4.3. Strategiczne cele rozwoju rolnictwa, gospodarstw rolnych i obszarów wiejskich w województwie mazowieckim	36
Rozdział 5. Realizacja celów strategicznych	39
5.1. Ocena wykorzystania możliwości rozwojowych regionu	40
5.2. Przyszłość rolnictwa, gospodarstw rolnych i wsi	43
Podsumowanie i wnioski	45
Literatura	48

Strategia rozwoju rolnictwa, gospodarstw rolnych oraz obszarów wiejskich na przykładzie województwa mazowieckiego

Wprowadzenie

Celem badań prowadzonych w latach 2005-2009 w ramach tematu Nr VI, zadania badawczego Nr 2 pt.: *Zasięg i konsekwencje zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*¹ było wskazanie miejsca, jakie problematyka rolnictwa, gospodarstw rolnych oraz obszarów wiejskich zajmuje w strategiach rozwoju regionów oraz jakie wynikają z tego perspektywy ich rozwoju, a także określenie strategii rozwoju gospodarstw rolnych w perspektywie kilkunastu lat.

Tę część Zadania badawczego realizowano na przykładzie województwa mazowieckiego. Przedmiotem analizy były także mniejsze jednostki administracyjne w województwie, jak: podregiony (ciechanowsko-płocki, ostrołęcko-siedlecki, warszawski, radomski, miasto Warszawa), powiaty (powiat piaseczyński) i gminy w powiecie piaseczyńskim (Góra Kalwaria, Konstancin-Jeziorna, Lesznowola, Piaseczno, Prażmów, Tarczyn).

W ramach prowadzonych badań została przeanalizowana sytuacja produkcyjno-ekonomiczna gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim, dokonano oceny wpływu wojewódzkiej strategii rozwoju na procesy różnicowania się funkcji gospodarstw rolnych oraz oceny wpływu przemysłu cukrowniczego na kierunki modernizacji gospodarstw z uprawą buraków cukrowych, opracowano raport o wpływie WPR na tendencje polaryzacji gospodarstw rolnych zlokalizowanych na terenie województwa mazowieckiego, a także podstawowe założenia mazowieckiej strategii rozwoju dla poszczególnych grup gospodarstw.

¹ Program Wieloletni 2005-2009 IERiGŻ-PIB pt. *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej* składa się z 8 tematów podzielonych na 24 zadania badawcze obejmujące podstawowe zagadnienia z zakresu społeczno-ekonomicznego rozwoju rolnictwa, gospodarki żywnościowej i regionów wiejskich. Tematem Nr VI pt. *Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich* kieruje prof. dr hab. Alina Sikorska. Temat Nr VI podzielony jest na 6 zadań badawczych – zadaniem badawczym Nr 2 pt. *Zasięg i konsekwencje zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*, kieruje prof. dr hab. inż. Waldemar Michna (zadanie realizuje Zespół w składzie: prof. dr hab. inż. Waldemar Michna, dr inż. Barbara Chmielewska oraz dr inż. Alicja Mierosławska).

Atutem wybrania do analizy województwa mazowieckiego było jego centralne w kraju położenie, lokalizacja na jego terenie stolicy państwa oraz znaczne wewnętrzne zróżnicowanie. Tereny okołometropolitalne bowiem wykazują znacznie wyższy poziom rozwoju od peryferyjnych, głównie pod względem wyposażenia infrastrukturalnego. Znajduje to odzwierciedlenie w zróżnicowaniu poziomu rozwoju obszarów wiejskich, rolnictwa oraz sytuacji ekonomicznej i społecznej rodzin rolniczych i wiejskich. Pozwoliło to nie tylko na ocenę wpływu procesów urbanizacyjnych i infrastrukturalnych na sytuację w rolnictwie, w gospodarstwach rolnych oraz na obszarach wiejskich, ale także na wskazanie tendencji zmian i wynikających z nich perspektyw ich rozwoju. Ponieważ procesy zachodzące w województwie mazowieckim znajdują odzwierciedlenie, w mniejszej skali, w pozostałych regionach kraju, dlatego strategiczne cele rozwoju Mazowsza mogą być przydatne w formułowaniu celów rozwoju rolnictwa, gospodarstw rolnych i obszarów wiejskich innych województw.

Rozdział 1. Podstawowe wskaźniki wybranych cech gospodarczych i społecznych województwa mazowieckiego

1.1. Zróżnicowanie podstawowych wskaźników społeczno-gospodarczych

Województwo mazowieckie jest najbardziej typowym obszarem metropolitalnym w Polsce. Właściwie składa się ono z dwóch rzeczywistości społeczno-gospodarczych:

- 1) obszaru warszawskiego, obejmującego miasto Warszawę – stolicę województwa i jednocześnie kraju oraz
- 2) obszarów pozostałej części województwa – oddalonych od stolicy, głównie obszarów wiejskich, słabo rozwiniętych, o małej gęstości zaludnienia.

Warszawa i jej najbliższe okolice koncentrują znaczny potencjał społeczny i gospodarczy nie tylko regionu, ale i całego kraju. Stolica pełni funkcję centrum życia politycznego, społecznego i gospodarczego państwa. Jest także podstawowym ośrodkiem nauki i szkolnictwa wyższego, kultury, opieki zdrowotnej oraz węzłem komunikacyjnym. Pełni wiodącą rolę w zakresie współpracy międzynarodowej. Natomiast pozostałe tereny województwa, głównie północne i wschodnie nie różnią się zasadniczo od najslabiej rozwiniętych regionów kraju, a w części południowej występują problemy związane głównie z restrukturyzacją tradycyjnych gałęzi przemysłu.

Województwo mazowieckie jest regionem aktywnego rozwoju gospodarczego o wysokim wskaźniku urbanizacji – 64,6% w 2007 r. (wobec 61,1% średnio w Polsce). Charakteryzuje się najwyższym w kraju poziomem zamożności ludności i najniższym bezrobociem. W 2007 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie w województwie mazowieckim było wyższe o 27,9% (3419 zł) niż średnio w kraju (2672 zł); stopa bezrobocia wynosiła 9,0% wobec 11,2% średnio w kraju. Mazowsze dzięki stolicy posiada względnie nowoczesną strukturę gospodarki z wysokim udziałem usług (w 2007 r. pracujący w usługach stanowili 72% ogółu pracujących w województwie)². Coraz większego znaczenia nabiera rozwój turystyki, jednak wzrost miejsc noclegowych w hotelach, motelach i pensjonatach dokonuje się głównie w Warszawie i jej okolicach. Problemem są niewystarczające zasoby mieszkaniowe. Województwo jest także największym w kraju rynkiem pracy – głównie Warszawa (57,3% pracujących ogółem w województwie mazowieckim i 16,5% pracujących w Polsce). Mazowsze należy do trzech najatrakcyjniej-

² *Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego 2008*, grudzień 2008, Urząd Statystyczny w Warszawie.

szych dla inwestorów regionów w Polsce³. Jednak większość podmiotów gospodarki narodowej w systemie REGON zlokalizowana jest w Warszawie (46,2% ogółu podmiotów w województwie) i podregionie warszawskim (23,4%)⁴. Mocnym atutem województwa mazowieckiego jest centralne położenie oraz usytuowanie na jego terenie jednego z największych węzłów transportowych kraju. Gęstość sieci dróg jest zbliżona do średniej krajowej, lecz zróżnicowana subregionalnie. Sieć kolejowa jest o ponad 1/4 rzadsza niż średnio w kraju i nie zapewnia odpowiednich standardów połączeń, zwłaszcza wewnątrz regionalnych⁵.

1.2. Zróżnicowanie podstawowych wskaźników społeczno-gospodarczych według podregionów

Na tle generalnie korzystnej sytuacji w województwie mazowieckim poważnym problemem jest silne zróżnicowanie przestrzenne procesów rozwojowych (wykres 1). Obok dobrze rozwijającej się strefy metropolitalnej, z dominującą Warszawą, występują obszary peryferyjne, położone przede wszystkim we wschodniej części województwa. Tereny te cechuje, w strukturze zatrudnienia, wysoki udział pracujących w rolnictwie, który generuje niższe dochody. Słabo rozwinięte są usługi rynkowe i sektor przemysłowy, który osłabiła transformacja (np. przemysł zbrojeniowy w podregionie radomskim). Te regiony należą do najmniej atrakcyjnych dla inwestorów, szczególnie ze sfery usług i działalności zaawansowanej technologicznie, co wynika z niskiej dostępności komunikacyjnej i niedostatecznego wyposażenia infrastrukturalnego.

Na znaczne zróżnicowanie sytuacji społeczno-ekonomicznej w mniejszych jednostkach administracyjnych w województwie wskazuje także porównanie na poziomie gmin. W powiecie piaseczyńskim wartość wskaźnika: *pracujący/bezrobotny* waha się od 17,2 w miejsko-wiejskiej gminie Piaseczno (z miastem powiatowym Piaseczno) do 1,5 w wiejskiej gminie Prażmów, a odsetek podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w systemie REGON od 46,5% w gminie Piaseczno do 3,8% w gminie Prażmów. Prawie 40% długości dróg gminnych przypada na dwa najbardziej zurbanizowane obszary powiatu, tj. miasta i gminy Piaseczno i Konstan-

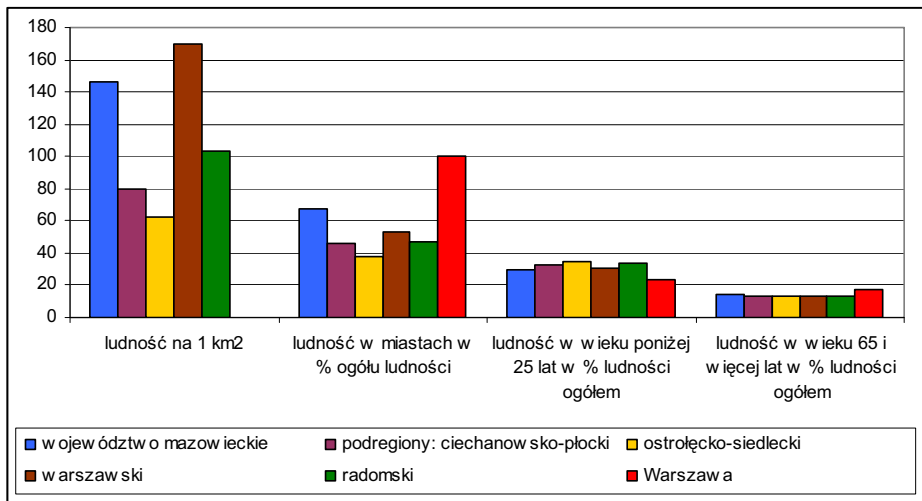
³ Kalinowski T., 2005, *Atrakcyjność inwestycyjna województw i podregionów Polski 2005*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.

⁴ Wskaźnik ten wynosi: w podregionie ciechanowsko płockim, łącznie z miastem na prawach powiatu Płock – 8,1%; w ostrołęcko-siedleckim, łącznie z miastami Siedlce i Ostrołęka – 10,0%; w radomskim, łącznie z miastem Radom – 12,2%. Województwo Mazowieckie, Podregiony, Powiaty, Gminy, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2008, s. 419-432.

⁵ Strategia *Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 aktualizacja*, maj 2006, Samorząd Województwa Mazowieckiego, Warszawa.

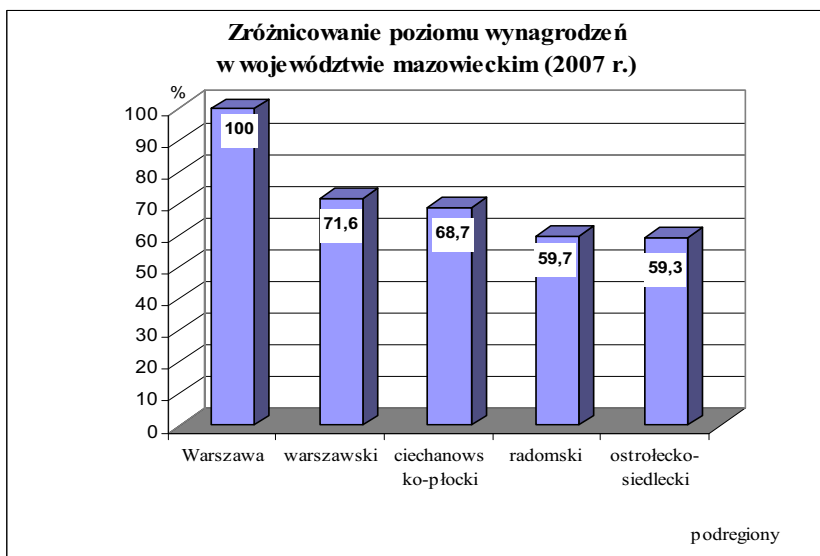
cin-Jeziorna, a 46,5% wszystkich podmiotów gospodarki narodowej w systemie REGON zlokalizowanych jest w mieście powiatowym – Piaseczno.

Wykres 1a. Wybrane wskaźniki charakteryzujące zróżnicowanie wewnętrzne w województwie mazowieckim

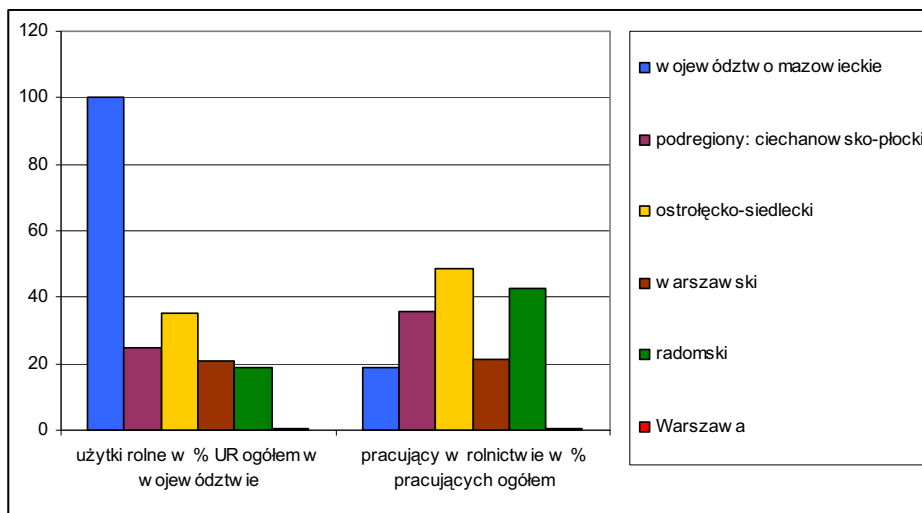
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS. Pominięto poz. Warszawa w: Ludność na 1 km² ze względu na skalę (Warszawa = 3003 osób na 1 km²).

Wykres 1b. Wybrane wskaźniki charakteryzujące zróżnicowanie wewnętrzne w województwie mazowieckim

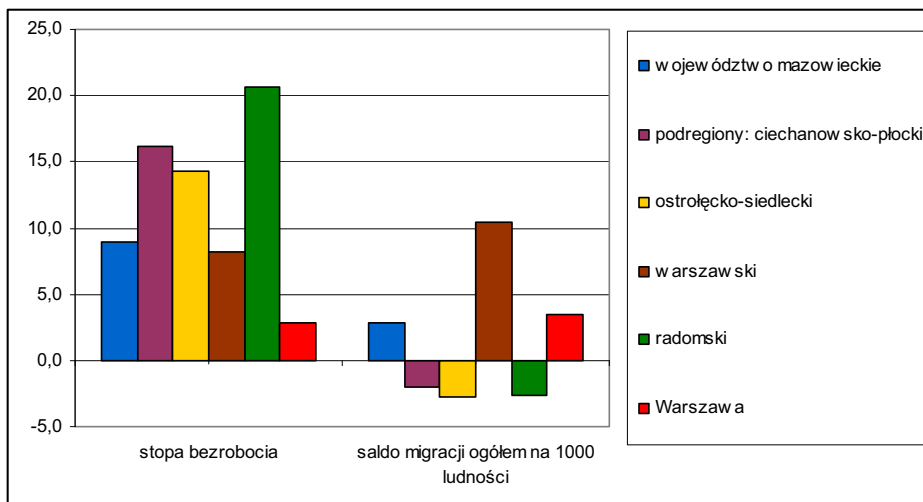
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS.

Wykres 1c. Wybrane wskaźniki charakteryzujące zróżnicowanie wewnętrzne w województwie mazowieckim

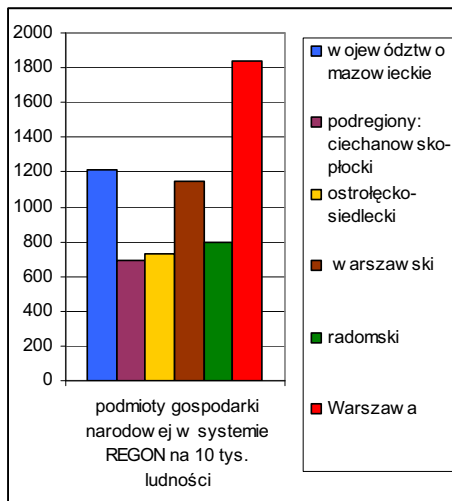
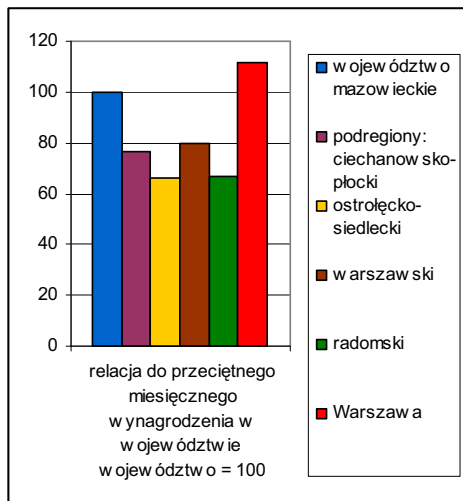
Źródło: Jak wykres 1a. Wskaźniki dla: Warszawa: użytki rolne w % UR ogółem w województwie = 0,3%; pracujący w rolnictwie w % pracujących ogółem = 0,6%.

Wykres 1d. Wybrane wskaźniki charakteryzujące zróżnicowanie wewnętrzne w województwie mazowieckim

Źródło: Jak wykres 1a.

Wykres 1e. Wybrane wskaźniki charakteryzujące zróżnicowanie wewnętrzne w województwie mazowieckim

Źródło: Jak wykres 1a.

Rozdział 2. Polaryzacja i koncentracja liczby oraz powierzchni gospodarstw rolnych

2.1. Proces polaryzacji w sektorze rolnictwa polskiego

W czterdziestoleciu powojennym proces polaryzacji (zwłaszcza obszarowej) gospodarstw był w sposób zasadniczy zablokowany. Jeszcze w końcu lat 80-tych ze względów formalnoprawnych górną granicą gospodarstw indywidualnych było 50 ha i na Ziemiach Odzyskanych 100 ha.

W wyniku kapitalistycznych przekształceń, przez cały okres lat 90. XX wieku (a także w obecnej dekadzie), trwa proces polaryzacji gospodarstw, w ramach którego olbrzymia grupa gospodarstw rolnych ograniczyła swoje związki z rynkiem i produkuje głównie na potrzeby własne, a tylko niewielka część stała się gospodarstwami wyraźnie dochodowymi. W 1992 r. aż ok. 53% gospodarstw było gospodarstwami socjalnymi i wyżywieniowymi, a zaledwie 15% dynamicznie powiększało produkcję towarową.⁶

Jednocześnie zaznaczyła się tendencja do skupiania coraz większej powierzchni użytków rolnych w coraz mniejszej liczbie większych obszarowo gospodarstwach towarowych. Polaryzacja struktury obszarowej jest w znacznej mierze wynikiem tworzenia sektora bardzo dużych gospodarstw prywatnych na bazie byłych PGR. Spis rolny w 1996 r. wykazał, iż w Polsce było 9 tys. gospodarstw prywatnych o powierzchni 50 ha i więcej, w tym 3,3 tys. gospodarstw miało 100 i więcej hektarów ziemi. Ta grupa największych obszarowo gospodarstw powiększała się, przede wszystkim dzięki przejmowaniu ziemi z sektora byłych państwowych gospodarstw rolnych. W 2007 r. w Polsce było ogółem 24,1 tys. gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 50 ha, w tym 8,1 tys. gospodarstw miało 100 i więcej ha użytków rolnych (analogicznie gospodarstw indywidualnych – 21,4 tys. oraz 5,8 tys.)⁷.

Zmiany, jakie zachodziły w strukturze obszarowej gospodarstw, wskazywały na tendencję dwubiegunowości. W okresie 1988-1996 ubyło tylko 5,6% gospodarstw, na co złożyły się procesy likwidowania, dzielenia, lub powiększania starych, ale także zakładania nowych gospodarstw. Ubywało gospodarstw w przedziale 2-15 ha (przy jednoczesnej koncentracji w prze-

⁶ L. Klank, pisał, że tylko ok. 15% gospodarstw rolnych odniosło korzyści z transformacji, a ponad połowa zepchnięta została do sektora gospodarstw głównie samozaopatrzeniowych, o dochodzie z produkcji rolnej w granicach 2,5-5 tys. rocznie na rodzinę. Za: F. Nowicki, 2003: *Kwestia agrarna w Polsce*. Część II. Maszynopis, [w:] http://lbc_1917_3.w.interia.pl.

⁷ *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku*. GUS, Warszawa 2008, s. 341, 343.

dziale 5-10 ha), natomiast przybywało w grupach skrajnych: do 2 ha i powyżej 15 ha. A więc następował wzrost grup skrajnych kosztem „środków”. Relatywnie silniejszą tendencję wzrostową wykazywała grupa gospodarstw największych (dotyczyło to okresu do 1996 roku).

Ostatnia dekada XX wieku była okresem znacznego spadku dochodów w rolnictwie, głównie w wyniku niekorzystnych dla rolnictwa relacji cenowych. W efekcie nastąpił m.in. wzrost liczby wypowiedzianych umów o dzierżawę ziemi z zasobów Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa z powodu niepłacenia czynszów, a polaryzacja struktury gospodarstw rolnych pod względem ich obszaru uległa pewnemu osłabieniu. „W latach 1996-2000 – pisze J. Wilkin – tendencja wzrostu areału wielkoobszarowych indywidualnych gospodarstw rolnych została zahamowana. Z danych GUS [...] wynika, że w latach 1996-1999 areał indywidualnych gospodarstw rolnych w grupie 100 ha użytków rolnych i więcej wzrósł o 0,8%, przy wzroście liczby tych gospodarstw o 14,8% [...] Natomiast z Mikrospisu 2000 wynika, że areał tych gospodarstw wyraźnie się zmniejszył, przy „niewielkim wzroście ich liczby. W rezultacie średni areał gospodarstw wyraźnie się zmniejsza. Ta wtórna restrukturyzacja prowadzi przede wszystkim do przemieszczania się gruntów do gospodarstw z niższych grup obszarowych, czemu towarzyszy szczególnie szybki wzrost grupy obszarowej od 50 do 100 ha”. Jednak „tendencja do rozwoju gospodarstw wielkoobszarowych w rolnictwie polskim [...] jest tendencją trwałą. W latach 1996-2000 przy ogólnym spadku liczby indywidualnych gospodarstw rolnych o 8%, najwyższy wzrost liczby gospodarstw wystąpił w grupie obszarowej ponad 50 ha – wzrost aż o 42%, przy najwyższym spadku liczby gospodarstw w grupie obszarowej 10-15 ha o 14,5% i w grupie 5-10 ha o 14%. Wydaje się, że te ekstrema wraz z upływem czasu będą się przesuwwały do coraz wyższych grup obszarowych”⁸.

Wielkość gospodarstwa ma podstawowe znaczenie dla perspektyw jego istnienia. J. St. Zegar systematyzuje gospodarstwa na antyrozwojowe i prorozwojowe. Do pierwszych zalicza gospodarstwa o wielkości obszaru < 5 ha, a do drugich => 5 ha.⁹

W ramach zmian w strukturze obszarowej gospodarstw ujawniły się dwie tendencje: polaryzacja struktury i koncentracja ziemi w gospodarstwach największych, przy powolnym wzroście ich liczby. Polaryzacja była odzwierciedleniem racjonalnych decyzji rolników: albo „odwrotu” od rolnictwa (przejście

⁸ Cytat za: F. Nowicki, 2003: *Kwestia agrarna w Polsce*. cz. II. Maszynopis. [w:] http://lbc_1917_3.w.interia.pl.

⁹ J. St. Zegar, 2006: *Źródła utrzymania rodzin powiązanych z rolnictwem*. Studia i Monografie, nr 133, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 316.

gospodarstwa do grupy socjalnej), albo powiększenia go dla zdobycia i utrzymania pozycji na rynku. Następował proces polaryzacji gospodarstw rodzinnych na gospodarstwa socjalne i rynkowe. W Józwiak podaje, że stan polaryzacji gospodarstw rolnych w 2004 r. ukształtował się następująco¹⁰:

- na biegunie pierwszym znalazły się gospodarstwa socjalne (ok. 1 mln gospodarstw o wielkości do 2 ESU, w tym 670 tys. o powierzchni poniżej 1 ha, tj. 36% ogółu); dochody z produkcji rolniczej były w tych gospodarstwach bardzo małe i partycypowały w 9-10% w łącznych dochodach rodzin.
- na biegunie drugim znalazły się polskie farmy (ok. 220-230 tys. gospodarstw, tj. 12,6% ogółu); wyróżniała je wielkość 8 i więcej ESU, co świadczy o dużej skali produkcji oraz cechowała dodatnia reprodukcja majątku trwałego.

W 2007 r. aż 68,0% (ponad 1,6 mln) gospodarstw indywidualnych wykazywało niską siłę ekonomiczną (do 2 ESU), a kolejne 21,8% (520,9 tys.) stanowiły gospodarstwa nie zapewniające opłaty parytetowej (2-8 ESU). Gospodarstw zapewniających opłatę parytetową, ale nie rentowność kapitału (8-16 ESU) było 6,8% (82,8 tys.); natomiast gospodarstw zapewniających parytet pracy własnej i rentowność (tj. powyżej 16 ESU) było zaledwie ok. 4,0% (ok. 96,6 tys. gospodarstw)¹¹.

Polaryzacja obszarowa gospodarstw zachodziła wolniej, niż ich polaryzacja społeczno-ekonomiczna. W odniesieniu do rodzin wiejskich ma miejsce proces polaryzacji dochodów w przeliczeniu na członka rodziny. Jego przejawem jest z jednej strony bardzo szeroki zasięg ubóstwa chłopskiego (lub szerzej: wiejskiego), a z drugiej strony fakt osiągania wysokich dochodów przez niewielką część rolników – producentów rolnych i sprawnych zarządców gospodarstw o dużym potencjale produkcyjnym.

W warunkach spadku znaczenia dochodów rolniczych, jako źródła ogólnych dochodów w gospodarstwie, ważnym czynnikiem przyczyniającym się do polaryzacji gospodarstw jest rozpowszechnianie się pozarolniczych źródeł przychodów pieniężnych. J. St. Zegar zwraca uwagę na wysoki (większy niż najmu) udział świadczeń w strukturze dochodów rodzin rolniczych.¹² Możliwości alternatywnych źródeł utrzymania wpłynęły na polaryzację funkcji gospodarstw rodzinnych. Część gospodarstw, głównie o dużym obszarze użytków rolnych i za-

¹⁰ W. Józwiak, 2006: *Obecne przemiany polskiego rolnictwa i perspektywa 2007-2013*, prezentacja, na konferencji pt.: „Polska wieś od nowa - szanse obszarów wiejskich w perspektywie 2007-2013”, UKIE, MRiRW, Warszawa 07.12.2006.

¹¹ W tej zbiorowości są także gospodarstwa o powierzchni do 1 ha (właściwie działki). Niestety dostępny materiał empiryczny nie pozwala na wyodrębnienie tej grupy z ogólnej liczby gospodarstw zagregowanych według ich siły ekonomicznej.

¹² J. St. Zegar, 2006: *Źródła utrzymania rodzin powiązanych z rolnictwem*. Studia i Monografie, nr 133, IERiGŻ PIB, Warszawa, s. 37.

sobności środków produkcji, ewoluowała w kierunku przedsiębiorstwa rodzinnego, tworząc bazę dla rodzin z kategorii rolniczej. Część społeczności wiejskiej odeszła z rolnictwa, powiększając na wsi grupę rodzin nie posiadających gospodarstw rolnych. „W konsekwencji – pisze A. Sikorska – liczebność wiejskiej ludności niechłopskiej stale się powiększała”. Z tabeli 1, zamieszczonej w cytowanej publikacji wynika, że w latach 1988-2005 udział procentowy rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego zmniejszył się z 58,5% do 43,0%, podczas gdy w tym samym okresie udział procentowy rodzin bez użytkownika gospodarstwa rolnego zmniejszył się z 41,5% do 57,0%¹³.

W 2007 r. w ogólnej krajowej puli indywidualnych gospodarstw domowych najwięcej, tj. 31,6% (755,3 tys.) było gospodarstw, w których ponad 50% dochodów ogółem stanowiły dochody z najmu, podczas gdy mniej (25,3%, tj. 602,9 tys.) było gospodarstw, w których ponad 50% dochodów ogółem stanowiły dochody z działalności rolniczej¹⁴.

2.2. Proces polaryzacji w sektorze rolnictwa w województwie mazowieckim

2.2.1. Charakterystyka obszarów wiejskich

Rolnictwo zajmuje szczególną pozycję w gospodarce województwa mazowieckiego. Użytki rolne stanowią 2/3 powierzchni województwa i ponad 13% areалу krajowego. W województwie mazowieckim udział w wytwarzaniu wielu podstawowych surowców rolnych (owoców, mleka, jaj, ziemniaków i warzyw) jest wyższy niż udział w krajowym areale użytków rolnych.

Obszary wiejskie zajmują ok. 93% powierzchni województwa. Wykazują wysokie walory krajobrazowe i rekreacyjne, ale także niedoinwestowanie infrastrukturalne oraz niekorzystną sytuację demograficzną, na którą składają się przeludnienie agrarne i proces starzenia się populacji wiejskiej. Na obszarach wiejskich zamieszkuje 1,83 mln osób, których liczba wzrosła, ale wyłącznie w wyniku tzw. suburbanizacji w strefie bezpośrednich wpływów Warszawy i ośrodków subregionalnych. Ogólne saldo migracji na 1000 ludności w 2007 r. wykazywało wartość dodatnią i wynosiło średnio w województwie +2,87, przy czym wartość dodatnią wykazywało jeszcze tylko w podregionach metropolitalnych: warszawskim (+10,49) i miasto Warszawa (+3,41), natomiast w podregio-

¹³ A. Sikorska, 2007: *Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi a proces włączania się Polski do Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej. Synteza*. Projekt badawczy Nr 1 H02C 035 28, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 9.

¹⁴ *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku*. GUS, Warszawa, s. 470-471.

nach pozametropolitalnych ujemną: ciechanowsko-płockim (-1,98), ostrołęcko-siedleckim (-2,75) i radomskim (-2,64). Na obszarach peryferyjnych ma miejsce proces wyludniania się wsi.

2.2.2. Sytuacja na rynku pracy

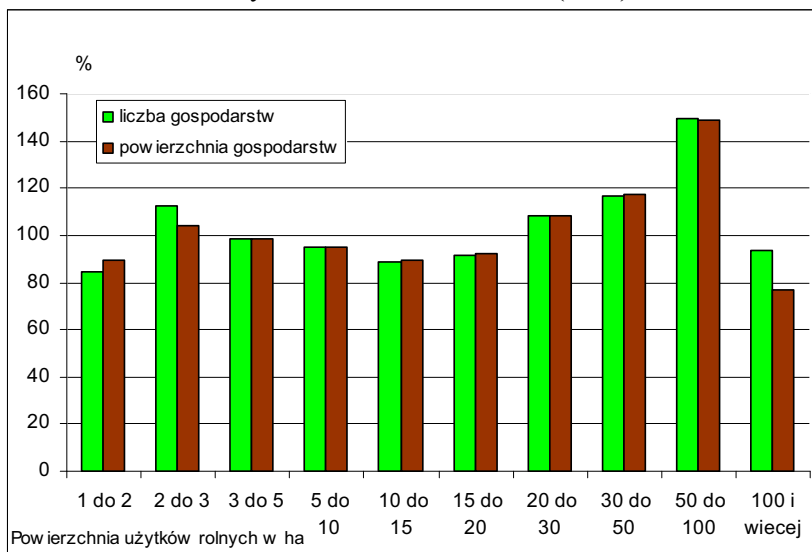
Udział pracujących w rolnictwie w ogólnej liczbie pracujących wynosi 18,8% (w 2007 r.); przy czym wykazuje znaczne zróżnicowanie subregionalne od 48,8% w podregionie ostrołęcko-siedleckim i do 21,1% w warszawskim zachodnim. Po uwzględnieniu pracujących na własne potrzeby (wyłącznie lub głównie) zatrudnienie w rolnictwie średnio w województwie sięga ok. 26% (w 22 z 37 powiatów ziemskich przekracza 50%, a w 12 nawet 60%)¹⁵. Taka sytuacja w połączeniu z relatywnie niskim poziomem wykształcenia ludności wiejskiej i słabo rozwiniętym pozarolniczym rynkiem pracy, zwłaszcza na terenach oddalonych od Warszawy, stanowi istotną barierę rozwoju obszarów wiejskich.

2.2.3. Struktura gospodarstw rolnych według ich obszaru

W województwie mazowieckim w 2007 r. było 334,7 tys. gospodarstw indywidualnych w których 17,6% stanowiły działki (0-1 ha), a pozostałe 82,4% gospodarstwa o powierzchni powyżej 1 ha (w tej grupie najczęściej, 28,1%, było gospodarstw o powierzchni 5-10 ha). W latach 2002-2007 w strukturze gospodarstw indywidualnych o powierzchni powyżej 1 ha wystąpiła wyraźna polaryzacja liczby gospodarstw i powierzchni użytków rolnych. Tempo zmian nie było jednak wysokie. Najwyższe tempo spadku liczby gospodarstw odnotowano w grupach: 1-2 ha oraz 10-15 ha, a powierzchni użytków rolnych w grupach: 10-15 ha. Wzrastała natomiast w najwyższym tempie liczba i ogólna powierzchnia gospodarstw w grupie obszarowej 50-100 ha – tych gospodarstw było jednak zaledwie 0,4% ogólnej liczby gospodarstw powyżej 1 ha (rolnictwo w powiecie jest rozdrobnione; 78,9% stanowią gospodarstwa o powierzchni 1-5 ha, zajmują one 45,8% ogólnej powierzchni gruntów użytkowanych rolniczo; tę grupę obszarową cechuje największy przyrost liczby gospodarstw: w latach 2000-2007 o 22% (wykres 2).

¹⁵ *Województwo Mazowieckie Podregiony Powiaty Gminy 2008*, grudzień 2008, Urząd Statystyczny w Warszawie.

Wykres 2. Zmiany liczby gospodarstw indywidualnych i powierzchni użytków rolnych w latach 2002-2007 (w %)

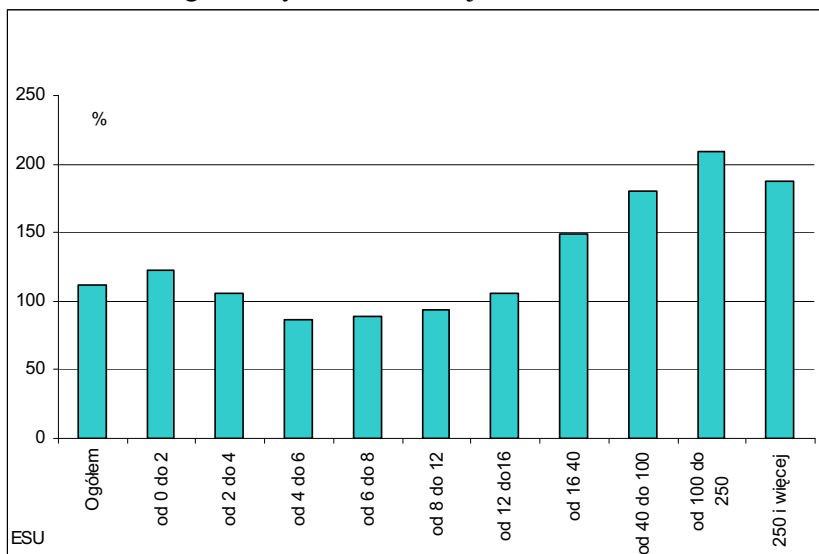
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS.

2.2.4. Struktura gospodarstw rolnych według ich siły ekonomicznej

W latach 2002-2007 w województwie mazowieckim wzrosła liczba gospodarstw o sile ekonomicznej do 4 ESU (o 18,3%) oraz powyżej 12 ESU (o 31,5%), a zmniejszyła się grupy 4-12 ESU (o 10,9%). Wzrosła także liczba gospodarstw, w których ponad 50% dochodów pochodziło z działalności rolniczej (o 5,9%) oraz z pracy najemnej i działalności rolniczej (o 15,7%). Liczba gospodarstw z pozostałych grup według źródeł dochodów zmniejszyła się¹⁶. Zmiany te wskazują na dwukierunkowe zmiany na wsi; z jednej strony rozwija się wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich, a z drugiej następują zmiany w kierunku wzrostu znaczenia rolnictwa towarowego. Jest to zgodne z polityką zreformowanej WPR i jej priorytetami zrównoważonego rozwoju rolnictwa i wsi (wykres 3 i 4).

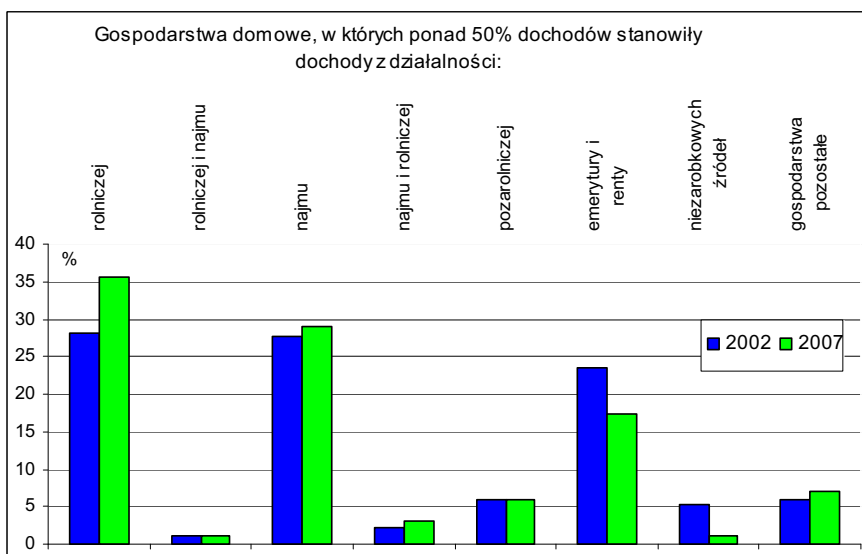
¹⁶ Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku, 2008, GUS, Warszawa.

Wykres 3. Zmiany liczby gospodarstw indywidualnych według ich siły ekonomicznej w latach 2002-2007

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS.

Wykres 4. Zmiany struktury liczby gospodarstw według źródeł dochodów gospodarstwa ogółem = 100

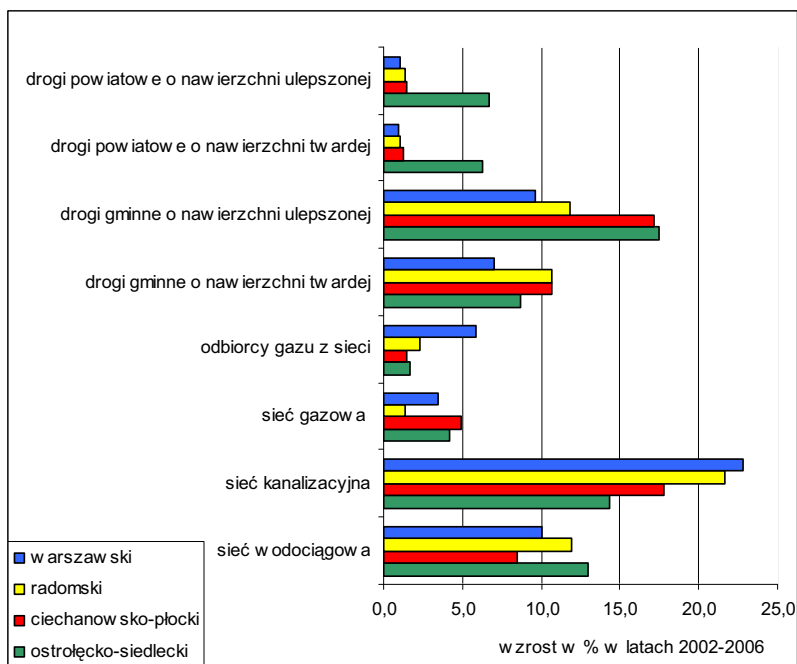

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS.

2.2.5. Zmiany infrastrukturalne na obszarach wiejskich

Realizacja w Polsce Wspólnej Polityki Rolnej miała bardzo duże znaczenie dla rozwoju obszarów wiejskich, ale należy też wspomnieć, że pozytywne zmiany, jakie następowały na wsi rozpoczęły się jeszcze przed wprowadzeniem WPR i finansowane były ze źródeł unijnych m.in. w ramach Programu SAPARD, czy Programu Aktywizacji Obszarów Wiejskich. W ramach tych programów współfinansowane były inwestycje w zakresie zaopatrzenia w wodę, odprowadzania i oczyszczania ścieków, gospodarki odpadami stałymi, także budowy nowych i modernizacji istniejących dróg gminnych i powiatowych oraz inwestycji w sektorze szkolnictwa i lecznictwa, jak budowa, czy modernizacja placówek oświatowych i medycznych¹⁷.

Wykres 5. Zmiany infrastrukturalne w województwie mazowieckim
różnicowanie między podregionami

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS.

¹⁷ Więcej na ten temat [w:] B. Chmielewska, 2007, *Strategiczne cele rozwoju województwa mazowieckiego*. Program Wieloletni, Raport nr 80, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 88-93.

Analiza zmian infrastrukturalnych, jakie nastąpiły w okresie 2000-2006 na terenie województwa mazowieckiego, wskazuje na zróżnicowanie stanu wyposażenia infrastrukturalnego oraz dynamiki zmian w czterech subregionach. W subregionie najbardziej wiejskim, tj. ostrołęcko-siedleckim największa poprawa nastąpiła w wyposażeniu w sieć wodociągową i kanalizacyjną oraz drogową. W tym przypadku można mówić o pozytywnym wpływie WPR na niwelowaniu różnic między obszarami bardziej lub mniej wiejskimi, chociaż nadal są one duże, na niekorzyść obszarów bardziej wiejskich.

Reasumując – w województwie mazowieckim Wspólna Polityka Rolna miała wpływ na polaryzację obszarową gospodarstw rolnych. Nastąpił wzrost liczby gospodarstw o małym obszarze (2-3 ha), oraz gospodarstw o dużym obszarze (20-100 ha). Powstały dwa bieguny: jeden tworzyła grupa gospodarstw małych – o powierzchni UR 2-3 ha, a drugi biegun grupa gospodarstw dużych – o powierzchni 20-100 ha.

Nastąpiła polaryzacja gospodarstw pod względem ich siły ekonomicznej. Powiększyły się dwie grupy gospodarstw: do 4 ESU oraz powyżej 12 ESU. Powstały dwa bieguny: jeden tworzyła grupa gospodarstw o małej sile ekonomicznej – do 4 ESU, a drugi biegun grupa gospodarstw dużej sile ekonomicznej – powyżej 12 ESU. Wzrosła towarowość produkcji rolniczej, zwłaszcza zwierzęcej i utrzymała się znacząca pozycja województwa w krajowych zasobach pogłównia inwentarza.

Nastąpiła polaryzacja gospodarstw według głównego źródła utrzymania. Zwiększyła się liczba dwóch typów gospodarstw: utrzymujących się głównie z pracy w rolnictwie oraz utrzymujących się z pracy najemnej i działalności rolniczej. Powstały dwa bieguny: jeden tworzyła grupa gospodarstw utrzymujących się głównie z pracy w rolnictwie, a drugi biegun grupa gospodarstw utrzymujących się z pracy najemnej i działalności rolniczej. Wystąpiło znaczne zróżnicowanie w wielkości wsparcia finansowego gospodarstw (głównie dopłat bezpośrednich), co mogło mieć wpływ na pogłębienie dywersyfikacji dochodowej rodzin rolniczych.

Wspólna Polityka Rolna miała pozytywny wpływ na poprawę wyposażenia infrastrukturalnego na obszarach wiejskich.

Rozdział 3. Relacje sektora przetwórczego i surowcowego na przykładzie cukrowni i gospodarstw z uprawą buraków cukrowych

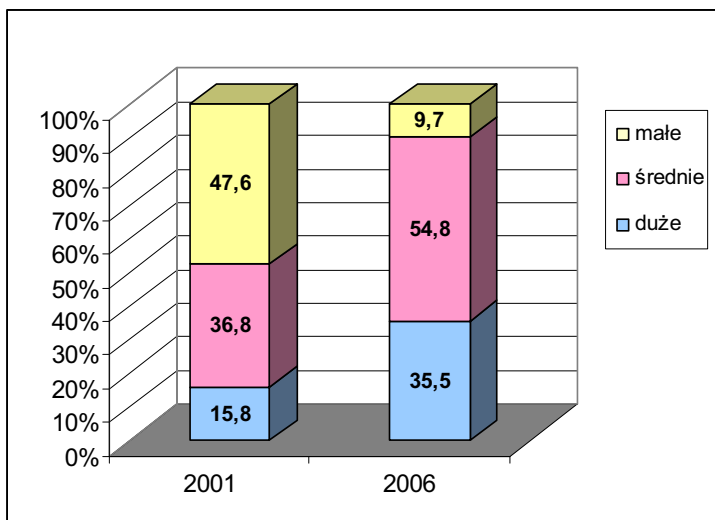
3.1. Zmiany w polskim sektorze cukrowniczym

Wyniki badań wykazały zróżnicowany wpływ rozwoju sektora spożywczego na kierunki modernizacji gospodarstw rolnych w poszczególnych regionach kraju. Nie wszystkie sektory przemysłu rolno-spożywczego podpisują umowy kontraktacyjne z producentami surowców. Na kontraktacji opiera się współpraca zwłaszcza w sektorze cukrowniczym (cukrownie – plantatorzy buraków cukrowych) i mleczarskim (mleczarnie – producenci mleka) oraz niektóre zakłady przetwórstwa owoców i warzyw. Natomiast takie przemysły jak zbożowy, paszowy, przetwórstwa nasion oleistych, przetwórstwa mięsa oraz niektóre zakłady przetwórstwa owoców i warzyw nie prowadzą systemowej kontraktacji płodów rolnych. Wielu rolników produkuje surowce rolne na własne ryzyko, gdyż nie mają oni zagwarantowanego odbiorcy, jakim mógłby być przemysł przetwórczy, ani gwarancji że wyprodukowane przez nich surowce rolne znajdą nabywcę w sprzedaży bezpośredniej. W Polsce upowszechniła się opinia, że jest to sytuacja normalna na wolnym rynku. Tymczasem w krajach UE kontraktacja płodów rolnych przez zakłady przemysłu przetwórczego oraz jednostki handlu jest zjawiskiem szeroko rozpowszechnionym.

Polskie cukrownictwo datuje się od lat 30. XIX wieku. Okresem wielkiego rozkwitu cukrownictwa na ziemiach polskich było dwudziestolecie poprzedzające wybuch I wojny światowej. Po olbrzymich stratach poniesionych podczas I i II wojny światowej udało się odbudować polskie cukrownictwo, którego największy rozkwit przypadał na lata 60. i pierwszą połowę lat 70.

W kolejnych latach w polskim cukrownictwie następowały zmiany, w efekcie których ukształtowało się ostatecznie na rynku polskim 5 koncernów cukrowniczych: Krajowa Spółka Cukrowa (KSC) S.A, Südzucker Polska Sp. z o.o. (w tym Śląska Spółka Cukrowa), Pfeifer & Langen Polska S.A., British Sugar Overseas (BSO) Polska Sp. z o.o. (w 2009 r. BSO wycofała się z polskiego rynku. Udziały przejął koncern P&L) oraz Nordzucker Polska S.A. Liczba czynnych cukrowni zmniejszyła się w 2008 r. do 19 (wykres 6).

Wykres 6. Zmiany struktury cukrowni według zdolności przerobu buraków cukrowych w latach 2001-2006

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS.

Dominującymi procesami, jakie przeszedł polski sektor cukrowniczy „były prywatyzacja, restrukturyzacja i koncentracja. W konsekwencji doprowadziło to do redukcji upraw buraków cukrowych i produkcji cukru. (...) W okresie ostatnich dwudziestu lat areał buraków cukrowych spadł o 60%, liczba plantatorów zmniejszyła się o aż o 87%, a cukrowni o 3/4, zbiory buraków cukrowych spadły o ponad 40%, jednocześnie poprawiły się plony o blisko 30%”¹⁸.

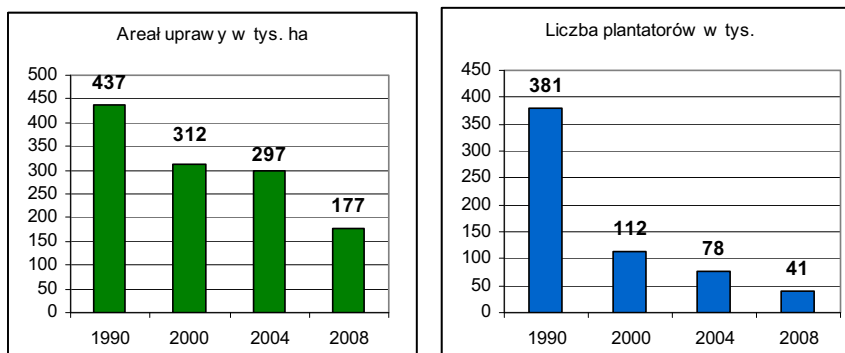
W 1975 r. powierzchnia uprawy buraków cukrowych była rekordowa i wynosiła 495,8 tys. ha. Powstawały nowe cukrownie i do 1990 r. liczba ich wzrosła do 78. W 1990 roku 383,7 tys. plantatorów uprawiało buraki cukrowe na powierzchni 440 tys. ha. Na 1 czynną cukrownię przypadało 4,9 tys. plantatorów, a powierzchnia przeciętnej plantacji wynosiła 1,15 ha. Średni plon buraków kształtował się na poziomie ok. 300 dt/ha.

¹⁸ Ł. Chmielewski, 2009, *Rynek cukru, 5 lat polskiego rolnictwa w UE – zmiany i perspektywy*. Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa, s. 4.

3.2. Wpływ reformy rynku cukru na zmiany w gospodarstwach rolnych z uprawą buraków cukrowych

Nowe uwarunkowania ekonomiczne i w zakresie polityki unijnej w sektorze cukru (reforma¹⁹, liberalizacja światowego handlu) spowodowały istotne zmiany strukturalne gospodarstw rolnych zajmujących się uprawą buraków cukrowych oraz zachowań plantatorów. Efektem tego w 2008 r. było m.in. zmniejszenie się liczby plantatorów do 41 tys. oraz powierzchni uprawy buraków cukrowych do 177 tys. ha. Wzrosła natomiast przeciętna wielkość plantacji do 4,3 ha oraz plon buraków cukrowych do 480 dt/ha. Nastąpiła również znacząca poprawa umaszynowania gospodarstw, mechanizacji prac polowych i usprawnienia odbioru i transportu surowca (wykres 7 i 7a).

Wykres 7. Podstawowe dane surowcowe i wyniki produkcyjne sektora cukrowniczego w Polsce w latach 1990-2008

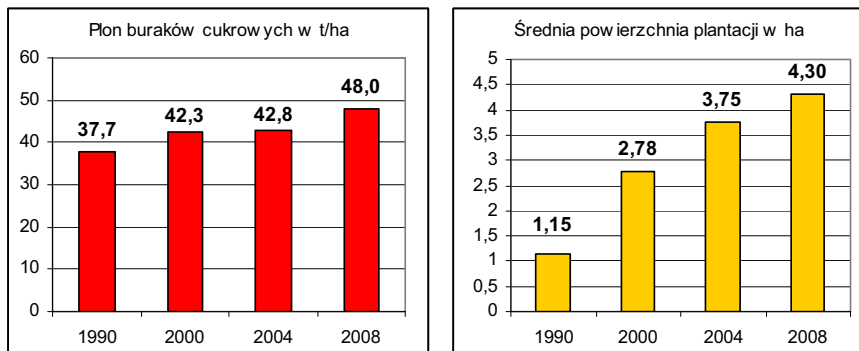

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS.

Uprawa buraków cukrowych w Polsce, pod względem liczby gospodarstw, zlokalizowana jest przede wszystkim w 4 województwach: lubelskim, na terenie którego jest 24,1%, wszystkich gospodarstw indywidualnych uprawiających buraki cukrowe w kraju; kujawsko-pomorskim (16,5%), wielkopolskim (15,9%), a także w mazowieckim (9,8%). Natomiast pod względem ogólnego arealu upraw na pierwszym miejscu znajduje się województwo kujawsko-pomorskie (18,7% krajowego arealu uprawy buraków cukrowych), następnie: lubelskie (18,5%), wielkopolskie (16,4%) oraz mazowieckie (9,1%).

¹⁹ Szerzej nt. reformy rynku cukru [w:] j.w., s. 5-10.

Wykres 7a. Podstawowe dane surowcowe i wyniki produkcyjne sektora cukrowniczego w Polsce w latach 1990-2008

Źródło: Jak wykres 7.

W Polsce prawie połowa gospodarstw indywidualnych, prowadzących uprawę buraków cukrowych to gospodarstwa w grupie obszarowej od 5 do 15 ha (w 2005 r. 43,9% wszystkich gospodarstw buraczanych), w tym: 22,1% w grupie obszarowej 5-10 ha i 21,8% w przedziale 10-15 ha.

Według wprowadzonego w Polsce w 1999 r. nowego podziału administracyjnego na 16 województw, cukrownie były zlokalizowane w 15 województwach. Nie było żadnej cukrowni tylko na terenie województwa lubuskiego. Najwięcej cukrowni było w województwach kujawsko-pomorskim i wielkopolskim (po 12 cukrowni); w województwie dolnośląskim – 10, w lubelskim i mazowieckim – po 9, łódzkim, pomorskim, opolskim – po 4; podkarpackim, świętokrzyskim i zachodniopomorskim – po 3 i w małopolskim, podlaskim, śląskim i warmińsko-mazurskim – po 1 cukrowni.

3.3. Relacje między plantatorami i cukrowniami

Kształtowanie się nowoczesnego gospodarstwa rolnego, prowadzącego uprawę buraków cukrowych opiera się głównie na relacjach między cukrowniami a plantatorami. Współpraca producentów cukru i plantatorów buraków cukrowych polegała, i tak jest nadal, na zasadzie kontraktacji i była uregulowana rozporządzeniami Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi²⁰. Od 2004 roku wza-

²⁰ Zasady współpracy między producentami cukru i plantatorami buraków cukrowych reguluje ustawa z dnia 21 czerwca 2001 r. o regulacji rynku cukru (Dz. U. Nr 76, poz. 810 i Nr 122, poz. 1322) oraz Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie szczegółowych zasad współpracy między producentami cukru i plantatorami buraków cukrowych z dnia 15 marca 2002 r. (Dz. U. z dnia 25 marca 2002 r.).

jemne stosunki pomiędzy plantatorami buraków cukrowych i producentami cukru reguluje Porozumienie Branżowe. Zostało ono zawarte dnia 13 maja 2004 roku w Warszawie pomiędzy Związkiem Producentów Cukru w Polsce a Krajowym Związkiem Plantatorów Buraka Cukrowego. Jest ono integralną częścią umów kontraktacji na dostawę buraków cukrowych, zawieranych pomiędzy plantatorami buraków cukrowych a producentami cukru.

W myśl Porozumienia Branżowego²¹ prawo do uprawy i dostawy buraków cukrowych przydziela plantatorom Komisja Mieszana przy cukrowniach po otrzymaniu limitu cukru na dany rok rozliczeniowy (Komisja Mieszana składa się w równej części z plantatorów i przedstawicieli cukrowni). Przyznany plantatorom wolumen obejmuje ilość buraków cukrowych w tonach, niezbędną do wyprodukowania cukru w ramach przyznanego producentowi cukru limitów cukru na dany rok rozliczeniowy.

Producent cukru, który zawarł umowę kontraktacyjną z plantatorami ustala warunki produkcji oraz harmonogram odbioru buraków cukrowych. Harmonogram obejmuje m.in. terminy oraz ilość i szczegółowe zasady zapłaty za buraki cukrowe z uwzględnieniem w szczególności kosztów ich wstępnego doczyszczania, załadunku i dowozu do cukrowni. Miejscem dostawy buraków cukrowych jest cukrownia lub inne miejsce (np. składowanie na polu). Warunki produkcji i odbioru buraków cukrowych obejmują także wykaz odmian nasion używanych do zasiewów, sposób stosowania nawozów podczas uprawy, gęstość obsady oraz dopuszczalny okres wysiewu na tym samym gruncie rolnym i inne.

Cukrownie aby ograniczyć straty cukru powstające w procesie produkcji i transportu surowca preferują dużych producentów, gdyż oni mają warunki do wprowadzenia postępu technologicznego i biologicznego w uprawie buraków, zwłaszcza ich odbioru i transportu do cukrowni.

W efekcie reformy unijnego rynku cukru (2006 r.) obniżyła się cena skupu buraków cukrowych oraz pogorszyły się ich relacje w stosunku do cen innych surowców rolnych. Toteż kwestia opłacalności produkcji buraków cukrowych stała się dla plantatorów podstawowym czynnikiem decydującym o zaniechaniu przez nich uprawy lub jej kontynuowaniu z wprowadzeniem niezbędnych dostosowań. Pozostaną tylko ci, którzy będą potrafili obniżyć koszty produkcji buraków oraz poprawić ich plonowanie i polaryzację. Będzie to następowało w drodze dalszej koncentracji upraw, a tym samym zmniejszenia liczby plantatorów. W Europie Zachodniej zakłada się docelowo utrzymanie uprawy buraków cukrowych przez tych plantatorów, którzy będą uzyskiwać 15 ton cukru z hektara, tymczasem w Polsce najlepsi producenci uzyskują zaledwie 9-10 ton cukru/ha uprawy buraka cukrowego.

²¹ *Porozumienie Branżowe, 13 maj 2004 rok. Wkładka do gazety Burak Cukrowy, wrzesień 2004.*

Gospodarstwa prowadzące uprawę buraków cukrowych, aby stać się opłacalnym i nowoczesnym musiały dokonać przemian na wielu płaszczyznach, ale przede wszystkim poprzez:

- wzrost areału plantacji,
- wzrost plonów buraków przez dobór właściwych odmian i zabiegów agrotechnicznych,
- poprawę jakości surowca, wyrażoną zawartością cukru w korzeniach,
- usprawnienie zbioru i transportu surowca poprzez jej mechanizację.

Konieczność ścisłej współpracy plantatorów i cukrowni w celu podnoszenia efektywności kosztów może skutkować wręcz symbiotyczną współzależnością. W wyniku przemian, jakie dokonały się w sektorze przemysłu cukrowniczego i jego wpływu na plantatorów buraka cukrowego kształtuje się w Polsce model nowoczesnego gospodarstwa rolnego prowadzącego uprawę buraków cukrowych. Gospodarstwo to będzie zawierało się w przedziale obszarowym powyżej 20 ha (z tendencją wzrostową) i będzie wyposażone w kombajn buraczany, a plantacje buraków będą o powierzchni co najmniej 5-10 ha (z tendencją wzrostową), co pozwoli otrzymać surowiec wysokiej jakości i zapewni satysfakcjonujący dochód dla rolników. Proces ten będzie odbywać się w trybie ewolucyjnym, co jest związane ze zmianą struktury agrarnej gospodarstw w Polsce i nastąpi w perspektywie 10-20 lat.

Plantatorzy będą dążyli do maksymalnego ograniczenia czasu składowania surowca i czynności ładunkowych; docelowo do odbioru buraków przez cukrownię bezpośrednio z plantacji w systemie jednofazowym. Plantacje będą zlokalizowane w promieniu do ok. 60 km od cukrowni. Cukrownie będą dążyły do ograniczania liczby punktów odbioru, a tym samym liczby plantatorów. Znacznie zwiększy się obsada buraków na hektar, co będzie wynikiem sukcesywnego wzrostu poziomu kultury rolnej wśród plantatorów.

W ramach programu restrukturyzacji spółki cukrowe zakładają uruchamianie na bazie wyłączanych cukrowni alternatywnej działalności gospodarczej związanej m.in. z produkcją biopaliw, energii z biomasy oraz suszeniem roślin, co może stanowić dla producentów gwarancję utrzymania ich upraw.

Wyniki badań wskazały na:

- silną zależność między zmianami w przemyśle przetwórczym cukrowniczym a zmianami w sektorze gospodarstw rolnych z uprawą buraków cukrowych,
- współpracę między cukrowniami a plantatorami, która jest m.in. gwarancją opłacalności produkcji cukru i uprawy buraka cukrowego,
- zmiany, jakie następowały w przemyśle przetwórczym cukrowniczym miały pozytywny wpływ na postęp w technologii uprawy i modernizację gospodarstw rolnych z uprawą buraków cukrowych.

Rozdział 4. Wizja rozwoju rolnictwa, gospodarstw rolnych i obszarów wiejskich w strategiach rozwoju

Od początku polskiej transformacji gospodarczej opracowywane były różne dokumenty programowe dla polskiej polityki rolnej i wiejskiej w celu określenia długofalowej strategii i kierunków rozwoju sektora wsi, rolnictwa i gospodarstw rolnych. Wskazywanymi celami na początku okresu transformacji były:

- zwiększenie zatrudnienia i mobilności siły roboczej na terenach wiejskich,
- szybka prywatyzacja i powstanie małych jednostek produkcyjnych,
- wzrost inicjatywy i powstanie alternatywnych źródeł zatrudnienia,
- powstanie socjalnej siatki bezpieczeństwa dla ludności.

W latach 90. powstawały kolejne dokumenty²², w których podkreślano wagę prowadzenia zintegrowanej polityki rozwoju wsi i obszarów wiejskich oraz wyznaczano kierunki wykorzystania środków przedakcesyjnych w ramach programu SAPARD.

W istocie polityka Polski wobec sektora żywnościowego w latach 90. charakteryzowała się szybką prywatyzacją zakładów przetwórczych, stosunkowo niskim wsparciem z budżetu krajowego oraz koncentracją środków publicznych na wsparciu modernizacji, restrukturyzacji, a także osłonie socjalnej starszego pokolenia rolników. Strategia ta w dużym stopniu nadała kształt reformie sektora żywnościowego w późniejszych okresach²³.

Przed akcesją Polski z Unią Europejską został przygotowany w 2003 r. *Narodowy Plan Rozwoju na lata 2004-2006* (NPR), będący strategicznym dokumentem określającym najważniejsze cele i priorytety rozwoju gospodarczego Polski po przystąpieniu do UE. Zgodnie z celem strategicznym NPR jedną z osi rozwoju społeczno-gospodarczego kraju stanowią przekształcenia w rolnictwie oraz rozwój obszarów wiejskich. NPR wyznaczył także kierunki rozwoju obszarów wiejskich i tworzył podstawę dla *Sektorowego Programu Operacyjnego: Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich* (SOP) oraz *Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006* (PROW). Podkreślić należy, że oba te programy (SOP i PROW) są w dużym

²² W 1994 r. – *Założenia polityki społeczno-gospodarczej dla wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej*; w 1998 r. – *Średniokresowa strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*, a w 1999 r. został opracowany dokument strategiczny – *Spójna Polityka Strukturalna Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa, Narodowy Plan Rozwoju na lata 2004-2006* (NPR).

²³ *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do 2020)*. MRiRW, NPR 2007-2013, Warszawa, czerwiec 2005 r., s. 7.

stopniu kontynuacją programu SAPARD, a więc także *Spójnej Polityki Strukturalnej Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa*.

Równocześnie zostały opracowane Strategie Rozwoju Regionalnego Województw na lata 2004-2006, które następnie zostały zaktualizowane na okres 2007-2013 (z przedłużeniem do 2015 albo 2020 roku). Zarówno w pierwszych, jak i w zaktualizowanych strategiach zostały wyodrębnione cele operacyjne, działania lub kierunki, odnoszące się do rolnictwa i obszarów wiejskich, ale w żadnej z tych *Strategii...* nie stanowiły one pozycji pierwszoplanowej, jako cel strategiczny lub priorytet.

Poszczególne województwa z różną szczegółowością formułowały cele, priorytety i zadania dla rolnictwa i obszarów wiejskich. Zarysowały się jednak dwa charakterystyczne podejścia:

1. Wizja rolnictwa ukierunkowanego na tworzenie gospodarstw towarowych oraz pozarolniczych miejsc pracy dla osób odchodzących ze wsi i rolnictwa, odnosząca się głównie do regionów, gdzie zlokalizowane są gospodarstwa o dużym areale;
2. Wizja rolnictwa ukierunkowanego na rozwój wielofunkcyjnych gospodarstw rolnych, tworzenie miejsc pracy na obszarach wiejskich, odnosząca się głównie do regionów, gdzie zlokalizowane są gospodarstwa o małym areale.

Strategie opracowane na poziomie powiatów i gmin były w pewnym stopniu powieleniem strategii wojewódzkiej. Skupiały się na przeglądzie sytuacji gospodarczej i społecznej rejonu, eksponowaniu jego słabych i mocnych stron oraz formułowały ogólnie jako cel strategiczny rozwój całego rejonu. Wśród celów szczegółowych na pierwszy plan wysuwały się cele dotyczące rozbudowy infrastruktury (drogi, wodociągi, kanalizacja) oraz z zakresu opieki zdrowotnej i edukacji (głównie remonty i uzupełnienie wyposażenia szpitali, ośrodków zdrowia, szkół i przedszkoli). Problematyka rolnictwa i obszarów wiejskich nie była szczególnie eksponowana, np. w formie osobnych celów strategicznych.

Dlatego bardzo ważnym jest regionalne zróżnicowanie polityki rolnej i wiejskiej, w celu dostosowania jej do potrzeb i stanu zasobów istniejących w różnych regionach czy jednostkach administracyjnych. Zielone światło dla takiej polityki zostało zapalone w planowaniu rozwoju na okres zgodny z okresem budżetowym UE, tj. 2007-2013. W jednym z dokumentów, jakim jest *Założenia do Narodowego Planu Rozwoju na lata 2007-2013*, przyjęto, że nacisk na rozwój obszarów wiejskich będzie położony w ramach strategii rozwoju regionalnego. Między innymi we wrześniu 2009 r. została przygotowana przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego i skierowana do debaty społecznej *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020 Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie*,

*Projekt*²⁴, w której przedstawiono nowy paradygmat polityki regionalnej uwzględniający nowoczesne trendy przyjmowane przez kraje OECD. Nowe podejście oparto na położeniu nacisku „na szanse, a nie na bariery rozwoju oraz na *governance*, gdzie coraz większą rolę zaczęły odgrywać władze regionalne i lokalne”. (...) „Przedmiotem nowej polityki regionalnej nie są tylko różnicowania regionalne, a jej podmiotem nie są wyłącznie regiony – samorządowe województwa. Przedmiotem polityki regionalnej stają się potencjały rozwojowe, a potencjalnymi podmiotami każde terytorium, dla którego zostaną określone cele rozwojowe”. (...) Wyodrębniono obszary, dla których przyjęto nazwę *obszary problemowe*. Obszary te „charakteryzują się niskimi wskaźnikami oceny sytuacji społeczno-gospodarczej i najmniej korzystnym usytuowaniem geograficznym względem głównych ośrodków wzrostu i zatrudnienia oraz dla których przewiduje się niekorzystny z punktu widzenia perspektyw rozwojowych i poziomu życia mieszkańców rozwój sytuacji”. Do obszarów tych zaliczone są m.in. „obszary wiejskie o najgorszych wskaźnikach sytuacji społeczno-gospodarczej i najniższym poziomie dostępu mieszkańców do usług i dóbr warunkujących możliwości rozwojowe”²⁵.

Dokumentem odnoszącym się bezpośrednio do rolnictwa i obszarów wiejskich jest *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do roku 2020)*²⁶. Ta *Strategia...* jest zgodna z kierunkiem reformy WPR i kładzie nacisk na zrównoważony rozwój rolnictwa oraz zwiększenie znaczenia obszarów wiejskich poprzez wprowadzenie szeregu nowych instrumentów i rozwiązań. Jej celem nadrzędnym jest poprawa warunków życia i pracy mieszkańców wsi poprzez wzrost gospodarczy, z uwzględnieniem wymogów ochrony środowiska. W *Strategii...* założono, że cel ten zostanie osiągnięty poprzez wspieranie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, poprawę konkurencyjności rolnictwa oraz wzmocnienie przetwórstwa rolno-spożywczego w kierunku poprawy jakości i bezpieczeństwa żywności.

Dokument *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do roku 2020)* został opracowany przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi w oparciu o Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiej-

²⁴ *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020 Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie, Projekt*. Przeznaczony do debaty społecznej. Maszynopis, MRR, Warszawa, wrzesień 2009.

²⁵ *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020 Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie, Projekt*. Przeznaczony do debaty społecznej. Maszynopis, MRR, Warszawa, wrzesień 2009, s. 9-10, 49, 71-72.

²⁶ *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do 2020)*. MRiRW, NPR 2007-2013, Warszawa, czerwiec 2005 rok.

skich (EFRROW) (rozdz. II, art. 4, ust. 1.)²⁷, w którym zostały wskazane dla całej Wspólnoty 3 jednolite cele wsparcia rozwoju obszarów wiejskich:

1. Poprawa konkurencyjności rolnictwa i leśnictwa poprzez wspieranie restrukturyzacji, rozwoju i innowacji,
2. Poprawa środowiska naturalnego i terenów wiejskich poprzez wspieranie gospodarowania gruntami,
3. Poprawa jakości życia na obszarach wiejskich oraz popierania różnicowania działalności gospodarczej.

oraz 4 osie, obejmujące spójną grupę instrumentów wsparcia:

oś 1: Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego;

oś 2: Poprawa środowiska naturalnego i terenów wiejskich;

oś 3: Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej,

oś 4: LEADER.

W Polsce na poszczególne osie podzielono środki finansowe w następujący sposób: na oś 1 – 28,2%, na oś 2 – 35,1%, na oś 3 – 16,6%, na oś 4 1,3% oraz na tzw. cele poza osiami – 18,7% ogólnej puli środków. Niestety w Polsce nie ma na poziomie regionalnym (dla każdego województwa osobno) opracowanej struktury podziału środków z EFRROW na poszczególne osie, chociaż z uwagi na duże zróżnicowanie rolnictwa i obszarów wiejskich, zwłaszcza między terenami położonymi we wschodniej i środkowo-zachodniej części kraju potrzebna jest zróżnicowana polityka wobec rolnictwa i obszarów wiejskich uwzględniająca ich lokalną specyfikę²⁸.

4.1. Strategia rozwoju województwa Mazowieckiego

Dla województwa Mazowieckiego zostały opracowane dwie podstawowe strategie jego rozwoju, mianowicie:

1. *Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego* (Warszawa 2001)²⁹,
2. *Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja)* (Warszawa 2006)³⁰.

²⁷ Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 21.10.2005 [PL], s. L 277/9.

²⁸ B. Chmielewska, A. Mierosławska, 2007; *Krajowa czy regionalna strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich?*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 98.

²⁹ *Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego*. Sejmik Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2001.

³⁰ *Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja)*. Samorząd Województwa Mazowieckiego, Warszawa, maj 2006.

W pierwszej *Strategii* (z 2001 r.) głównym atutem, decydującym o rozwoju województwa uczyniono Warszawę i jej najbliższe otoczenie (obszar metropolitalny Warszawy), za którymi podążać miały obszary pozametropolitalne (w tym obszary wiejskie). Wizję rozwoju Mazowsza streszczało hasło: „Warszawa ku Europie, Mazowsze z Warszawą”³¹. Założono, że w warunkach pomysłnej integracji Polski z UE, bodźce rozwojowe Warszawy, która powinna zajmować coraz ważniejsze miejsce wśród europejskich metropolii, przenikną do jej otoczenia oraz nastąpi odpływ zbędnej siły roboczej do stolicy. Jednocześnie, mając na uwadze fakt, że nawet najsprawniejszy mechanizm dyfuzji bodźców rozwojowych (dochodów, władzy, innowacji i powiązań instytucjonalnych) z Warszawy nie zapewni rozwoju całego regionu, wskazano stolicy subregionów, jako podstawowe ośrodki pobudzania rozwoju na obszarach pozostających poza zasięgiem pozytywnego oddziaływania Warszawy.

Za najważniejsze narzędzie równoważenia i rozwoju regionu uznano rozwój i poprawę połączeń transportowych i komunikacyjnych, wyrównywanie szans edukacyjnych, stymulowanie rozwoju regionalnego systemu innowacji oraz zdolności absorbowania i pozyskiwania środków pomocowych (krajowych i z UE).

W drugiej zaktualizowanej *Strategii* (z 2006 r.) w wizji rozwoju wskazano całe województwo jako region konkurencyjny w układzie europejskim i globalnym. Wizję rozwoju Mazowsza streszczało hasło: „Mazowsze konkurencyjnym regionem w układzie europejskim i globalnym”³², co jest wyrazem postrzegania Mazowsza, jako regionu nie tylko o ugruntowanej pozycji w skali kraju, ale także zdolnego do systematycznego podwyższania swojej pozycji w Europie i świecie, przy wykorzystaniu endo i egzogenicznych czynników rozwoju. Założono jednocześnie, że rozwój ten musi mieć charakter rozwoju zrównoważonego, uznającego komplementarność rozwoju gospodarczego, społecznego i ochrony środowiska naturalnego. Oznacza to również politykę równoważenia rozwoju regionu i harmonizowania celów gospodarczych i społecznych z celami ochrony środowiska.

Intencją strategii rozwoju województwa Mazowieckiego było przekształcenie województwa w region, który będzie się cechował:

- dużą konkurencyjnością w stosunku do innych regionów europejskich,
- zachowaną spójnością społeczną, gospodarczą oraz przestrzenną,
- wysoką jakością zasobów ludzkich oraz polepszeniem warunków życia mieszkańców.

³¹ *Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego*. Sejmik Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2001, s. 9.

³² *Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja)*, Samorząd Województwa Mazowieckiego, Warszawa, maj 2006, s. 33.

Niestety hamulcem zrównoważonego rozwoju Mazowsza może okazać się Warszawa, która pochłania większość środków inwestycyjnych, przeznaczonych dla całego województwa, a pozytywny wpływ ma przede wszystkim na tereny okołometropolitalne. Tereny peryferyjne nie korzystają z „dobrodziejstw” Warszawy. Ponadto stolica zawyża wartości wskaźników poziomu PKB. W 2005 r. PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyniosło w województwie mazowieckim 81,2% średniej unijnej (PPS, EU-27)³³. Oznacza to, że przekroczyło granicę wartości wskaźnika (75%) uprawniającą do pomocy unijnej w ramach celu 1 (wspieranie rozwoju i dostosowania strukturalnego regionów) polityki strukturalnej UE. Z tego względu sprawą, godną dyskusji jest kwestia wyodrębnienia Warszawy – metropolii, od reszty województwa, co może okazać się korzystnym dla biedniejszej części regionu³⁴.

4.2. Poziom i rozdysponowanie środków z UE przeznaczonych na rozwój województwa mazowieckiego

Realizacja zadań infrastrukturalnych, zwłaszcza na terenach opóźnionych w rozwoju, wymaga dużych nakładów finansowych, toteż fakt przyznania Polsce znacznych kwot unijnych na okres budżetowy UE 2007-2013 stwarza możliwości wdrożenia wielu działań mających na celu poprawę sytuacji na obszarach wiejskich. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego podało, że na lata 2007-2015, w ramach działań objętych *Strategią Rozwoju Kraju 2007-2015*, dla województwa mazowieckiego zostało przeznaczonych 3957,24 mln euro. Natomiast w ramach *Narodowej Strategii Spójności* oraz *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW)*, wartość dofinansowania unijnego szacowana jest na 3278,70 mln euro. Udział środków krajowych szacowany jest na kwotę 678 mln euro.

Na inwestycje realizowane w województwie mazowieckim z funduszy unijnych w ramach *Narodowej Strategii Spójności* przeznaczonych zostało 2602,52 mln euro w okresie budżetowym 2007-2013. Kwota obejmuje alokacje na *Regionalny Program Operacyjny* (1831,50 mln euro) oraz regionalny komponent *PO Kapitał Ludzki* (771,02 mln euro) (tabele 1 i 2).

³³ Eurostat, News Release, 19/2008 – 12 February 2008.

³⁴ Chmielewska B., 2007, *Strategiczne cele rozwoju województwa mazowieckiego*. IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2005-2009, Raport nr 80, Warszawa.

Tabela 1. Środki na inwestycje współfinansowane z funduszy unijnych dla województwa mazowieckiego w *Strategii Rozwoju Kraju 2007-2013*

Wyszczególnienie	Fundusz unijne	Wkład krajowy	Ogółem
	w mln euro		
Regionalny Program Operacyjny	1 831,50	332,20	2 154,70
PO Kapitał Ludzki	771,02	136,06	907,08
Łącznie	2 602,52	459,26	3 061,78
PROW	676,18	219,28	895,46
Razem	3278,70	678,54	3 957,24

Źródło: *Fundusze unijne dla województwa mazowieckiego*, 2007, MRR, www.fundusze-strukturalne.gov.pl.

Tabela 2. Alokacja środków pochodzących z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRR) na *Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego (RPO WM)*

Wyszczególnienie	Środki UE 2007-2013	Rozkład procentowy
RPO WM	1831,50	100,0
1. Tworzenie warunków dla rozwoju potencjału innowacyjnego i przedsiębiorczości na Mazowszu	430,40	23,50
2. E-rozwoj województwa mazowieckiego	205,18	11,20
3. Regionalny system transportowy	538,46	29,40
4. Inwestycje w ochronę środowiska	197,80	10,80
5. Wzmocnienie roli miast w rozwoju regionu	137,36	7,50
6. Wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla rozwoju turystyki i rekreacji	102,56	5,60
7. Tworzenie i poprawa warunków dla rozwoju kapitału ludzkiego	164,84	9,00
8. Pomoc techniczna	54,95	3,00

Źródło: *Fundusze unijne dla województwa mazowieckiego*, 2007, MRR, www.fundusze-strukturalne.gov.pl.

Dla porównania w latach 2004-2006 w ramach *Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego* alokacja dla województwa mazowieckiego wyniosła 299,84 mln euro. Zgodnie z zaproponowanym przez MRiRW podziałem środków przeznaczonych na realizację określonych działań w ramach *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW)* na województwo mazowieckie przypadło ok. 676 mln euro pochodzących z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRR)³⁵.

³⁵ *Fundusze unijne dla województwa mazowieckiego*, 2007, MRR, maszynopis, www.fundusze-strukturalne.gov.pl.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego, 2007, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, Departament Strategii i Rozwoju Regionalnego, Warszawa.

Głównym celem RPO WM jest poprawa konkurencyjności regionu oraz zwiększenie spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej województwa. Najwięcej środków przeznaczono na poprawę stanu i uzupełnienie istniejącej infrastruktury drogowej i regionalnego transportu publicznego (w ramach priorytetu: Regionalny system transportowy – 29,4% środków) oraz tworzenie warunków dla rozwoju potencjału innowacyjnego i przedsiębiorczości (23,5% w ramach priorytetu nr 1). Uwzględniono także ochronę środowiska oraz inwestycje w kapitał ludzki. Są to cele, których realizacja jest niezbędna dla zachowania żywotności wsi i jej dalszego rozwoju.

Województwo mazowieckie, jako jedyny region w kraju zleciło wykonanie badań społecznych, które pozwoliły poznać preferencje społeczne dla planowanych kierunków rozwoju województwa. W ramach przeprowadzonego badania uwzględniono 3 źródła poznawcze: mieszkańców, przedsiębiorców oraz jednostki samorządu terytorialnego. Wyniki badań wykazały, że respondenci z województwa mazowieckiego za najważniejszy obszar finansowy z funduszy UE uznali: infrastrukturę drogową. Preferencje przyjęte w RPO WM pokrywają się więc z oczekiwaniami społecznymi.

Poziom infrastruktury transportowej determinuje bowiem możliwości dalszego rozwoju regionu, gdyż stanowi podstawowy czynnik rozwoju pozarolniczej sfery produkcyjnej i ma zasadniczy wpływ na decyzje społeczne.

4.3. Strategiczne cele rozwoju rolnictwa, gospodarstw rolnych i obszarów wiejskich w województwie mazowieckim

Strategiczne cele rozwoju odnośnie rolnictwa i obszarów wiejskich koncentrują się:

- na obszarach okołometropolitalnych (z uwagi na lokalizację metropolii warszawskiej) na stymulowaniu rozwoju rolnictwa ekologicznego, gdyż miasto będzie chłonnym rynkiem produktów rolniczych wysokiej jakości; restrukturyzacji rolnictwa poprzez odciążenie nadmiaru siły roboczej do miasta, gdzie będzie rozwijana baza mieszkaniowa dla ludności napływowej; rozbudowie funkcji rekreacyjnych i turystycznych obszarów wiejskich,
 - na obszarach pozametropolitalnych (oddalonych od Warszawy) zakłada się wielofunkcyjny rozwój wsi, aktywizację ośrodków subregionalnych, rozwój infrastruktury transportowej i komunikacyjnej, rozwój lokalnej bazy przetwórczej.
- Na kierunki rozwoju rolnictwa oraz wsi mazowieckiej bezpośrednio wskazywały następujące cele średniookresowe i operacyjne:

- Aktywizacja i modernizacja obszarów pozametropolitalnych, służąca likwidacji zapóźnień cywilizacyjnych i poprawie dochodów i warunków życia ludności, co osiągnęte będzie poprzez:
 - aktywizację rozwoju małych miast jako lokalnych ośrodków usług publicznych; wspieranie i podtrzymywanie funkcji lokalnych usług publicznych (oświata, szkolnictwo wyższe, ochrona zdrowia, kultura) i transferu technologii, wykorzystanie walorów turystycznych tych ośrodków;
 - wspieranie rozwoju lokalnego przetwórstwa rolno-spożywczego; doradztwo techniczno-technologiczne, promocja lokalnych znaków towarowych, organizacja kontaktów producentów żywności z odbiorcami towarów;
 - podniesienie poziomu wykształcenia i ochrony zdrowia na obszarach wiejskich; wzmocnienie instytucji oświatowych, zmiana profilu kształcenia, poprawa dostępności do oświaty; zapewnienie powszechnej dostępności mieszkańców do podstawowej opieki lekarskiej, zakładów opiekuńczo-leczniczych;
 - restrukturyzacja rozwoju infrastruktury technicznej obszarów wiejskich; remonty i budowa dróg o znaczeniu lokalnym, gazyfikacja, reelektryfikacja, rozbudowa sieci telefonicznej, rozbudowa sieci wodociągowej, a w szczególności kanalizacyjnej i oczyszczalni ścieków, modernizacja i rozbudowa urządzeń melioracyjnych;
 - realizacja programu czynszowego budownictwa komunalnego; dostępność mieszkań komunalnych na wynajem umożliwi pożądaną migrację ludności w poszukiwaniu pracy i przekształcenia strukturalne zdegradowanych i zaniedbanych obszarów rolnych i wiejskich; realizacja takiego programu będzie sprzyjała zwiększeniu zatrudniania w usługach budowlanych oraz przy produkcji materiałów budowlanych i elementów wyposażenia mieszkań;
 - stymulowanie tworzenia pozarolniczych miejsc pracy poprzez wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw w obsłudze rolnictwa, obsłudze ruchu turystycznego i agroturystyce, konserwacji przyrody, utrzymywaniu infrastruktury technicznej itp.; w ułatwianiu dostępu do kredytów, informacji, technologii, informowanie o potencjalnych partnerach, wspieranie lokalnych inkubatorów przedsiębiorczości;
 - przebudowę i modernizację struktur sektora rolnego; komasacje i wymiana gruntów, koncentracja gruntów i produkcji w wysokotowarowych gospodarstwach rozwojowych, wspieranie dzierżawy gruntów, tworzenie grup producenckich, organizacja rynku rolnego, wspieranie ośrodków doradztwa i postępu rolniczego;

- tworzenie ośrodków ułatwiających ubieganie się i absorpcję krajowych oraz zagranicznych środków pomocowych;
- ekologizację rolnictwa oraz wprowadzanie zasad rozwoju ekologicznie zrównoważonego; stymulowanie produkcji żywności zgodnie z zasadami ekologii, rozwijanie profesjonalnych usług doradczych w zakresie współczesnych technologii przyjaznych środowisku, rolnictwa zintegrowanego, a na obszarach chronionych ekologicznie;
- rozwój funkcji turystyczno-wypoczynkowych poprzez wykorzystanie walorów przyrodniczo-krajobrazowych i historyczno-kulturowych (m.in. wyznaczanie szlaków turystycznych i edukacyjnych, ścieżek rowerowych).
- Wzmocnienie regionalnych więzi kulturowo-społecznych mieszkańców województwa mazowieckiego, czemu będą służyć:
 - propagowanie wiedzy o regionie i „małych ojczyznach”, zwłaszcza młodzieży szkolnej (organizacja wycieczek turystyczno-krajoznawczych, wyznaczanie „szlaków kulturowo-historycznych”);
 - doskonalenie powiązań transportowych w regionie;
 - promocja korzyści ze współpracy społeczności i władz w ramach regionu;
 - ochrona dóbr kultury materialnej (w szczególności zabytków nieruchomych Mazowsza, tak architektury miejskiej jak wiejskiej oraz zabytków ruchomych – wytworów sztuki, czy rzemiosła);
 - wspieranie twórczości artystycznej o znaczeniu ogólnonarodowym, regionalnym i lokalnym;
 - ochrona krajobrazu kulturowego wsi mazowieckiej i małych miast.

Rozdział 5. Realizacja celów strategicznych

W opracowanych i przyjętych w 2005 r. przez Zarząd Województwa Mazowieckiego *Założeniach Aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego* została dokonana ocena realizacji *Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego* po prawie 5 latach jej wdrażania, z której wynikało, że³⁶:

- nie zmniejszyły się dysproporcje rozwojowe w regionie,
- miasto Warszawa powiększyło dystans dzielący je od pozostałych podregionów w województwie,
- nastąpiła poprawa w zakresie wyposażenia w infrastrukturę techniczną, głównie transportową, w zakresie ochrony środowiska, ochrony zdrowia i edukacji,
- efekty działań i inicjatyw odnośnie budowy gospodarki opartej na wiedzy i innowacji są niewymierne, dalekosiężne i trudne do oceny. Nie mniej jednak nastąpił rozwój szkolnictwa wyższego i wzrost liczby osób z wykształceniem wyższym,
- poprawiła się dostępność do usług medycznych, ale trudno ocenić, czy znalazło to odzwierciedlenie w poprawie stanu zdrowia mieszkańców,
- nastąpiła poprawa w zakresie wyposażenia w infrastrukturę techniczną, głównie transportową, w zakresie ochrony środowiska, ochrony zdrowia i edukacji,
- analiza danych statystycznych nie daje podstaw do wykazania w sposób ilościowy działań na rzecz wzmocnienia więzi kulturowych i społecznych,
- nie zahamowano narastającego chaosu w zagospodarowaniu przestrzennym,
- nastąpiła niewielka poprawa struktury agrarnej w rolnictwie,
- wzrosła liczba gospodarstw ekologicznych.

Z ogólnej liczby 58 celów operacyjnych Strategii nie podjęto działań w dwóch:

- czynszowe budownictwo komunalne (zakładano, że będzie ono podstawową bazą mieszkaniową dla z obszarów wiejskich zatrudnianych w mieście),
- inspirowanie finansowania badań naukowych.

³⁶ *Założenia Aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego*. Zarząd Województwa Mazowieckiego., Warszawa, marzec 2005 r., s. 14-15.

Brak wskaźników monitorowania i krótki okres realizacji nie pozwala jednoznacznie ocenić stopnia osiągnięcia celów *Strategii* w poszczególnych dziedzinach rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.

5.1. Ocena wykorzystania możliwości rozwojowych regionu

Rolnictwo mazowieckie wykorzystało szansę, jaką stwarzała integracja Polski z Unią Europejską, niestety nie w pełni czego wyrazem jest m.in. nie wykorzystanie limitów wszystkich unijnych środków, przeznaczonych na rozwój i modernizację rolnictwa. Na przykład z Programu SAPARD wykorzystano tylko 84% limitu środków przeznaczonych dla województwa mazowieckiego w ramach Działania: *Inwestycje w gospodarstwach rolnych*. Nie wykorzystano także limitu środków na Działanie: *Różnicowanie działalności rolniczej i zbliżonej do rolnictwa w celu zapewnienia różnorodności działań lub alternatywnych źródeł dochodu*, co oznacza że nie wykorzystano wszystkich możliwości tym zakresie. Większy był stopień wykorzystania środków unijnych na rozwój infrastruktury na obszarach wiejskich. Zaznaczyć jednak należy, iż województwo mazowieckie należało do jednych z najaktywniejszych spośród innych województw w zagospodarowaniu środków unijnych.

Rolnicy skorzystali z szansy wynikającej z wprowadzenia dopłat bezpośrednich i zdecydowana większość z nich wystąpiła o te płatności. Nie wszyscy jednak z tej szansy skorzystali i wielu rolników nie złożyło w ogóle lub złożyło nieprawidłowo wypełnione wnioski, pozbawiając się tym samym możliwości podniesienia dochodowości swoich gospodarstw. Dopłaty bezpośrednie nie tylko przyczyniają się do podniesienia dochodowości gospodarstwa, ale również mają wpływ na lepsze wykorzystanie gruntów, poprzez mobilizację właścicieli do utrzymywania ich w dobrej kulturze, czego dowodem jest zmniejszenie się powierzchni odłogów i ugorów.

Producenci rolni nie wykorzystali i nadal nie wykorzystują szansy jaką jest możliwość organizowania się w grupy producenckie, aby stworzyć bardziej korzystne warunki sprzedaży produkcji i sprostać rosnącej konkurencji na rynkach europejskich, co dotyczy zwłaszcza producentów owoców i warzyw.

Nie wykorzystaną szansą jest także to, że *Strategia* nie objęła w sposób jednoznaczny ważnych zagadnień związanych z rozwojem zasobów ludzkich, zwłaszcza przeciwdziałaniu rozwarstwieniu ekonomicznemu i społecznemu ludności, ubożeniu ludności wiejskiej, aktywizacji działań na rzecz wzrostu zatrudnienia i zmniejszenia bezrobocia ukrytego na wsi. W efekcie braku zdecydowa-

nych i konkretnych posunięć nie osiągnięto poprawy w zakresie niwelacji zjawiska nierówności społecznych, jakości żywienia ani ograniczenia bezrobocia.

W rolnictwie zostały wykorzystane, ale jeszcze w zbyt małym zakresie, szanse polepszenia struktury agrarnej. Zwiększył się przeciętny obszar gospodarstwa, poprawiła się struktura agrarna gospodarstw indywidualnych. Nastąpił przepływ gruntów z gospodarstw drobnych i średnich do grupy gospodarstw o największej powierzchni. Gospodarstwa wykorzystywały, m.in. środki unijne przeznaczone na zakup ziemi.

Jeszcze w zbyt małym stopniu wykorzystano możliwości polepszenia struktury agrarnej i dochodowości rodzin rolniczych, jakie stwarza wprowadzenie w rolnictwie rent strukturalnych (na 23 tys. gospodarstw prowadzonych przez osoby w wieku 55 i więcej lat wnioski o renty strukturalne zarejestrowało niewiele ponad 5 tys. kierowników gospodarstw). Należy jednak zaznaczyć, że wielu rolników straciło tę szansę z powodu zbyt trudnej do pokonania bariery, jaką są przepisy prawne i rygorystyczne zasady określające uprawnienia do otrzymania tej renty.

Ogromną szansą, jaką stworzyły sformułowane cele strategiczne i nowe możliwości finansowania, była modernizacja gospodarstw rolnych i przemysłu rolno-przetwórczego oraz modernizacja i budowa infrastruktury, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Ta szansa została najlepiej wykorzystana. Postęp jest widoczny przede wszystkim w dziedzinie transportu i komunikacji, co pozytywnie wpływa na rynek pracy, gdyż albo stwarza możliwości tworzenia nowych pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich, albo usprawnia dojazd do pracy poza miejscem zamieszkania.

Wykorzystaną szansą jest też budowa, rozbudowa i modernizacja bazy opieki zdrowotnej oraz szkolnictwa, w tym rozwój sieci informatycznej, przez co poprawiły się warunki życia ludności w zakresie jakości usług medycznych oraz edukacji.

Analizując zakres i stopień wykorzystania szans rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich należy uwzględniać dwie zasadnicze sprawy, mianowicie że:

- po pierwsze: korelację pomiędzy podejmowanymi działaniami a ich efektami najłatwiej stwierdzić w przypadku stosowania tzw. twardych środków działania. Dotyczy to w szczególności działalności inwestycyjnej w zakresie rozbudowy infrastruktury technicznej i społecznej, a także urządzeń służących ochronie środowiska;
- po drugie: nie można w sposób jednoznaczny ocenić skuteczności wykorzystania szans w odniesieniu do tzw. działań miękkich (głównie inwestycje w kapitał ludzki), ze względu na ich specyficzny charakter i niewymierne efekty. Podstawowym osiągnięciem jest zauważalny rozwój społeczeństwa informacyjnego na wsi oraz podniesienie poziomu wykształcenia ludności wiejskiej, chociaż nadal są znaczne różnice między wsią a miastem.

Współcześnie o rozwoju rolnictwa oraz obszarów wiejskich i o szansach rozwiązania tzw. problemu wiejskiego decydują dwa wskaźniki, mianowicie: szanse edukacyjne oraz dostęp do rynku pracy. Nie nastąpi rozwiązanie tego problemu dopóki wiejskie dziecko nie będzie miało takich samych szans edukacyjnych, jak jego rówieśnik w mieście i to nie w wymiarze teoretycznym, ale praktycznym. Podobnie nie nastąpią pozytywne zmiany, ani w rolnictwie, ani na wsi dopóki nie wyrównają się szanse ludności wiejskiej i miejskiej na rynku pracy, a także nie nastąpi prawidłowe funkcjonowanie rynku pracy. W analizowanym okresie wieś bardziej wykorzystwała szanse odnośnie poprawy warunków edukacyjnych niż w zakresie rynku pracy.

Jest oczywistym, że aglomeracja warszawska nie będzie i nie powinna wchłaniać wszystkich nadwyżek siły roboczej ze wsi. Jest to nierealne z trzech podstawowych powodów, przede wszystkim:

- zbyt dużej odległości dojazdu do pracy z terenów oddalonych od Warszawy,
- niewystarczającej liczby mieszkań komunalnych dla przybywających nowych mieszkańców,
- zbyt dużej jeszcze liczby gospodarstw rolnych niskotowarowych, nie zapewniających utrzymania rodzinie tylko z produkcji rolniczej i wynikającego z tego zbyt dużego zapotrzebowania na pozarolnicze miejsca pracy w stosunku do oferty rynku pracy.

Ze względu na liczną grupę gospodarstw rolnych niskotowarowych, niezbędnym będzie rozwijanie zatrudnienia pozarolniczego na obszarach wiejskich oraz rozwój miast oddalonych od aglomeracji warszawskiej. Powinno to jednocześnie skutkować przyspieszeniem tempa przemian agrarnych w rolnictwie.

Niewykorzystaniem szansy dla polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich jest nieudzielanie lub udzielanie w zbyt małym stopniu pomocy ze strony państwa, gospodarstwom małym w ich rozwoju. Są to bowiem gospodarstwa dostarczające na rynek znaczną część produkcji zwierzęcej, a także owoców, warzyw, grzybów jadalnych i kwiatów na zaopatrzenie lokalne (targowiskowe). Ponadto sprzyjają utrzymaniu osadnictwa wiejskiego oraz zapobiegają nadmiernej industrializacji rolnictwa, stanowią podstawową bazę wytwarzania żywności metodami ekologicznymi.

Istotnym, aczkolwiek trudno wymiernym jest ocena stopnia wykorzystania lub niewykorzystania szans rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie mazowieckim, ponieważ dla tworzenia tych szans lub ich realizacji kapitalne znaczenie mają zmiany natury psychologicznej, jak chociażby przełamywanie barier mentalnych i intelektualnych. Takie zmiany niewątpliwie następują, chociaż ich efekty zaowocują dopiero w okresie dłuższym.

5.2. Przyszłość rolnictwa, gospodarstw rolnych i wsi

Przyszłością rolnictwa, gospodarstw rolnych i wsi jest ich wielofunkcyjność. Charakteryzuje ona rolnictwo, gospodarstwa rolne i obszary wiejskie rozwiniętych gospodarczo krajów unijnych i oczywistym jest, że Polska jako członek tej Wspólnoty na drodze swego rozwoju będzie adaptowała modele unijne. Wskazuje na to także fakt, że w UE wsparcie dla rolnictwa jest w coraz większym stopniu uzależnione od spełnienia wymogów środowiskowych i postrzegane jest jako jeden z elementów efektywnego wspierania rozwoju obszarów wiejskich. Należy spodziewać się, że także w regionalnej, polskiej polityce rolnej i wiejskiej coraz więcej uwagi będzie kierowane na tworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich, dywersyfikację rolnictwa i wsi oraz zintegrowanie rozwoju obszarów wiejskich z rozwojem regionalnym.

Szczególnie ważne jest, jak Polska wykorzysta środki przyznane jej w ramach EFRROW (na lata 2007-2013 jest to najwięcej spośród pozostałych państw Wspólnoty, gdyż 17% całej kwoty Funduszu). Daje to Polsce pierwszą pozycję wśród 25 państw członkowskich, ale w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych stawia dopiero na 5 pozycji, a w przeliczeniu na 1 pracującego na 21 miejscu.³⁷ Wysokość wsparcia jest więc pojęciem relatywnym i dlatego kierunek rozdysponowania funduszy może nasuwać problemy np. w przypadku rozbieżności koncepcji między budową infrastruktury wiejskiej, a ochroną krajobrazu.

Należy także uwzględnić fakt, że polskie rolnictwo nie jest konkurencyjne w zakresie produkcji masowych, standardowych produktów żywnościowych, wytwarzanych poza naszym krajem po relatywnie niskich kosztach. Dogonienie pod tym względem krajów Europy Zachodniej wymagałoby wielu lat i wysokich funduszy, których Polska mimo wysokiego dofinansowania unijnego na okres 2007-2013 nie posiada. Wobec tego powinna wykorzystać szansę, jaką właściwie stworzył „niedorozwój” rolnictwa i terenów wiejskich i zaoferować rynkowi europejskiemu produkty, wytwarzane w sposób bardziej naturalny, w bardziej czystym i zdrowym środowisku, ekologiczne oraz rozszerzyć ofertę turystyczną, w tym agroturystyczną.

Wizja polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich (dotyczy to zarówno kraju, jak i województwa) nie powinna być powtórką drogi, jaką szły kraje Europy Zachodniej, gdyż model zachodnio-europejski rozwiązał wprawdzie problem produkcyjny rolnictwa (wytwarzanie standardowej żywności na wielką skalę,

³⁷ J. Rowiński: *Koncepcja rozwoju obszarów wiejskich w latach 2007-2013 (program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013)*. Materiały konferencyjne z konferencji: *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*. IERiGŻ PIB, Pułtusk, 11-12.12.2006.

przy relatywnie niskich kosztach), ale nie rozwiązał dwóch niezwykle ważnych problemów współczesnego rolnictwa, mianowicie: poziomu dochodów ludności rolniczej oraz problemu stanu środowiska, co z kolei wywiera zasadniczy wpływ na jakość żywności. Ponadto nastąpiło naruszenie lub wręcz zniszczenie tkanki społecznej i kulturowej na wielu obszarach wiejskich. Nasz kraj, a następnie poszczególne województwa powinny realizować własny model rozwoju – polski i regionalny, w którym powinno być miejsce dla gospodarstw obszarowo większych, głównie na terenach słabo zaludnionych oraz mniejszych, na terenach, gdzie zlokalizowane jest rolnictwo drobnotowarowe. Gospodarstwa te nie powinny jednak spełniać roli tylko samozaopatrzeniowej, ale powinny „ukształtować odpowiednią dla siebie skalę i strukturę produkcji”, a także dobrać „właściwe i najbardziej efektywne w ich warunkach, technologie pozwalające optymalnie wykorzystywać czynniki stałe, tj. ziemię i pracę członków rodziny”³⁸.

Mając na uwadze trudną sytuację społeczną oraz powolne zmiany strukturalne w rolnictwie, rozwój terenów pozametropolitalnych będzie uzależniony od postępu w zakresie rozwoju infrastruktury. Poziom infrastruktury terenów wiejskich będzie bowiem warunkować decyzje przedsiębiorców o lokalizacji swoich zakładów z pozarolniczymi miejscami pracy, gdyż większość z nich preferuje tereny zurbanizowane, a takie są przede wszystkim w miastach lub na ich obrzeżach. Powstaje wtedy potrzeba zapewnienia dla ludności wiejskiej miejsca zamieszkania w miejscu pracy, albo dogodnego dojazdu do miejsca pracy. Pierwsze rozwiązanie może skutkować procesem wyludniania i starzenia się wsi. W przypadku drugiego – wieś może zacząć pełnić funkcję sypialni miasta. Toteż polityka rozwoju obszarów metropolitalnych powinna być szczególnie uwrażliwiona na wybór lokalizacji inwestycji, zwłaszcza tych, które tworzą nowe miejsca pracy, m.in. ze względu na konieczność równoważenia działalności rolniczej i pozarolniczej, co staje się wyznacznikiem ich rozwoju i zachowania żywotności na obszarach wiejskich. Dlatego podstawowym celem polityki rozwoju regionu powinno być zachowanie spójności społecznej, gospodarczej oraz przestrzennej.

³⁸ A. Woś, J. St. Zegar, 2002, *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, IERiGŻ, Warszawa.

Podsumowanie i wnioski

W *Strategiach* rozwoju województwa mazowieckiego dla problematyki rolniczej i wiejskiej przeznaczono miejsce w ogólnych przemianach jakie miały dokonywać się na obszarach pozametropolitalnych. Szczególną wagę nadano zadaniom ukierunkowanym na aktywizację rozwoju małych miast jako lokalnych ośrodków usług publicznych, stymulowanie rozwoju pozażywnościowych funkcji rolnictwa, wspieranie lokalnego rzemiosła i drobnej wytwórczości na terenach wiejskich; podniesienie poziomu wykształcenia i ochrony zdrowia ludności wiejskiej; restrukturyzację rozwoju infrastruktury technicznej obszarów wiejskich; stymulowanie tworzenia pozarolniczych miejsc pracy poprzez wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw; rozwój funkcji turystyczno-wypoczynkowych oraz tworzenie ośrodków ułatwiających ubieganie się i absorpcję krajowych oraz zagranicznych środków pomocowych.

Podobnie w *Strategiach* rozwoju powiatów i gmin w województwie mazowieckim (np. w powiecie piaseczyńskim) nie ma wyodrębnionego odniesienia do problemu rozwoju rolnictwa, zwłaszcza gospodarstw rolnych. Zwraca się jedynie uwagę na potrzebę rozwoju rolnictwa ekologicznego i agroturystyki. Dla gospodarstw rolnych o małym areale UR, które dominują w tym rejonie warunkiem rozwoju jest łączenie się w większe jednostki (np. spółki, spółdzielnie) i wybudowanie wspólnej przechowalni lub przetworni, a następnie sprzedaż towaru pod własnym znakiem firmowym albo we własnej sieci handlowej. Pozwoli im to na uczestniczenie w szerszym niż dotychczas zakresie w łańcuchu żywnościowym i podziale zysków. Dlatego samorząd wojewódzki, a nawet samorządy powiatowe i gminne powinny uwzględniać w swoich strategiach rozwoju (budżetach) wszechstronną pomoc dla tego kierunku integracji gospodarstw rolnych. Tymczasem w strategiach rozwoju samorządy za mało uwzględniają specyfikę obszarów wiejskich, rolnictwa i gospodarstw rolnych na swoim terenie. Powiat lub gminy powinny uwzględniać w swoich strategiach rozwoju (budżetach) tego typu inwestycje. Strategia rozwoju dla gospodarstw rolnych powinna być dostosowana do specyfiki regionu, a nawet mniejszych jednostek administracyjnych oraz uwzględniać istnienie gospodarstw rolnych o małym areale UR, potrzebujących pozarolniczych miejsc pracy. Ważne jest, aby dany powiat czy gminy uwzględniały w swoich planach rozwoju także problemy gospodarstw rolnych.

Polityka rozwoju obszarów wiejskich, rolnictwa i gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim powinna być nakierowana na stymulowanie ich wielofunkcyjności. Jest to jeden z podstawowych warunków utrzymania żywotności wsi oraz dodatkowego źródła dochodów dla rodzin rolników, gospodaru-

jących na małym obszarze. Z uwagi bowiem na powolny proces koncentracji liczby gospodarstw, produkcji rolniczej i ziemi użytkowanej rolniczo nie należy zakładać szybkich zmian w strukturze agrarnej, warunkujących powstanie wysokotowarowych gospodarstw rolnych zdolnych zapewnić utrzymanie rodzinie na parytetowym poziomie.

W programach rozwoju regionu więcej niż dotychczas powinno przeznaczać się środków na ułatwienie dostępu młodzieży wiejskiej do edukacji na poziomie średnim i wyższym. Niski bowiem poziom wykształcenia ludności wiejskiej, ogranicza jej dostęp do pozarolniczych miejsc pracy, zwłaszcza w zawodach nowoczesnych.

Osobną kwestią jest polityka mieszkaniowa. W miastach ciągle jest za mały przyrost mieszkań, zwłaszcza tańszych lub komunalnych. Przeważającą część młodych ludzi rozpoczynających swoją drogę zawodową nie stać na wynajęcie mieszkania w mieście lub zakup własnego. Natomiast brak infrastruktury drogowej utrudnia dojazd ze wsi do miasta, przez co ogranicza dostęp do pozarolniczych miejsc pracy. Dlatego potrzebna jest polityka równoważenia na terenach miejskich i wiejskich lokalizacji zakładów tworzących miejsca pracy.

Potrzebna jest także zmiana mentalności, zarówno mieszkańców miast, jak i wsi w zakresie postrzegania zawodu rolnika, gdyż jest on w hierarchii społecznej sytuowany na końcu. Zmiana ta nie dokona się jednak dopóki „być rolnikiem” będzie mało atrakcyjne, nisko dochodowe i społecznie niedoceniane, a mieszkanie na wsi nie będzie pozwalało na uzupełnienie niższych, w porównaniu z innymi sektorami, dochodów z gospodarstwa rolnego dochodami ze źródeł pozarolniczych.

Mazowsze ma wiele atutów, dających mu przewagę, aby pójść drogą zrównoważonego rozwoju. W porównaniu z krajami Europy Zachodniej ma bardziej naturalne środowisko, mniej skażone gleby, bardziej przyjazne środowisku technologie produkcji rolnej (aczkolwiek mniej wydajne), a także zachowane społeczno-kulturowe walory wiejskiego środowiska, zwłaszcza na obszarach oddalonych od metropolii (niedorozwój może okazać się atutem). Nowy okres programowania, 2007-2013, stwarza możliwość ukierunkowania środków finansowych, pochodzących z nowego Funduszu Rozwoju Obszarów Wiejskich na wzrost gospodarczy, tworzenie miejsc pracy oraz zrównoważony rozwój. Niestety hamulcem zrównoważonego rozwoju Mazowsza może okazać się Warszawa, która pochłania większość środków inwestycyjnych, przeznaczonych dla całego województwa, przy jednocześnie pozytywnym wpływie przede wszystkim na tereny okołometropolitalne; tereny peryferyjne nie korzystają z „dobrodzieństw” Warszawy.

Rozwój rolnictwa, gospodarstw rolnych i wsi na Mazowszu będzie następował na drodze ich wielofunkcyjności i zrównoważenia, ale strategia jego rozwoju powinna być odpowiedzią na zróżnicowanie w rozwoju gospodarczym i społecznym mniejszych niż województwo jednostek administracyjnych (powiaty, gminy) oraz służyć wypracowaniu konsensusu między konkurencyjnością a zrównoważeniem, gdyż na rozwiązanie oczekują dylematy, jak m.in. wybór pomiędzy gospodarką opartą na wiedzy a wsparciem tradycji – jak uniknąć budowania „skansenu” lub w jaki sposób podkreślać znaczenie obszarów wiejskich i konieczność ich wspierania, nie budując jednocześnie postaw roszczeniowych. Powinna być prowadzona polityka, prowadząca do zatrzymania ludzi na wsi, poprzez rozwój kapitału ludzkiego i tworzenie nowych, trwałych miejsc pracy aby nie dopuścić do powstawania miejskich i wiejskich, skupisk biedoty oraz rozszerzania się zjawiska wykluczenia społecznego.

Dla rozwoju wsi, będącego determinantem właściwego funkcjonowania gospodarstw rolnych, które w województwie mazowieckim są w większości gospodarstwami nietowarowymi i o małym obszarze użytków rolnych, potrzebna jest infrastruktura techniczna i społeczna, ale z uwagi na wysokie koszty infrastruktury strategia rozwoju powinna wskazywać rozwiązania, które pozwolą na zachowanie wystarczającej gęstości sieci instytucji przy jednoczesnym obniżeniu kosztów jej utrzymania. Kwestie te powinny być regulowane poprzez wytyczenie celów strategicznych i działań w regionalnych strategiach rozwoju opracowywanych po konsultacjach z samorządami oraz środowiskiem lokalnych rolników i przedsiębiorców.

Literatura

Chmielewska B., 2007, *Strategiczne cele rozwoju województwa mazowieckiego*, Raport Programu Wieloletniego, nr 80, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Chmielewska B., Mierosławska A., 2007, *Krajowa czy regionalna strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich?* Zagadnienia Ekonomiki Rolnej. IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Chmielewski Ł., 2007, *Rynek cukru*, FAMMU FAPA, Warszawa.

Chmielewski Ł., 2009, *Rynek cukru, 5 lat polskiego rolnictwa w UE – zmiany i perspektywy*. Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa.

Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku, 2008, GUS, Warszawa.

Eurostat, News Release, 19/2008 – 12 February 2008.

Fundusze unijne dla województwa mazowieckiego, 2007, MRR, maszynopis, www.fundusze-strukturalne.gov.pl.

Józwiak W., 2006: *Obecne przemiany polskiego rolnictwa i perspektywa 2007-2013*, prezentacja, na konferencji pt.: „Polska wieś od nowa – szanse obszarów wiejskich w perspektywie 2007-2013”, UKiE, MRiRW, Warszawa 07.12.2006.

Kalinowski T., 2005, *Atrakcyjność inwestycyjna województw i podregionów Polski 2005*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020 Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie, Projekt. Przeznaczony do debaty społecznej. Maszynopis, MRR, Warszawa, wrzesień 2009.

Michna W. (autor), współpraca: Mierosławska A., Chmielewska B., Lidke D., 2005: *Zróźnicowanie funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*, Raport Programu Wieloletniego, nr 9, IERiGŻ-PiB, Warszawa.

Nowicki F., 2003: *Kwestia agrarna w Polsce*. Część II. Maszynopis, [w:] http://lbc_1917_3.w.interia.pl.

Pilne potrzeby do rozwiązania w rolnictwie, 2007, opracowanie redakcyjne B. Chmielewska, autorzy rozdziałów: W. Michna, B. Chmielewska, A. Mierosławska, E. Draus, K. Kobza, M. Murawski, Raport Programu Wieloletniego, nr 71, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Porozumienie Branżowe, 13 maj 2004 rok. Wkładka do gazety *Burak Cukrowy*, wrzesień 2004.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego, 2007, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, Departament Strategii i Rozwoju Regionalnego, Warszawa.

Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego 2008, grudzień 2008, Urząd Statystyczny w Warszawie.

Rowiński J., *Koncepcja rozwoju obszarów wiejskich w latach 2007-2013 (program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013)*. Materiały konferencyjne z konferencji: *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*. IERiGŻ-PIB, Pułtusk, 11-12.12.2006.

Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 21.10.2005 [PL], s. L 277/9.

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie szczegółowych zasad współpracy między producentami cukru i plantatorami buraków cukrowych z dnia 15 marca 2002 r. (Dz. U. z dnia 25 marca 2002 r.).

Rynek cukru, stan i perspektywy rozwoju, nr 35, maj 2009, Analizy Rynkowe, IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, autorzy: Z. Smoleński, Ł. Chudoba, P. Szajner, M. Mieczkowski, T. Zdziarska, Warszawa.

Sikorska A., 2007: *Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi a proces włączania się Polski do Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej. Synteza*. Projekt badawczy nr 1 H02C 035 28, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do 2020). MRiRW, NPR 2007-2013, Warszawa, czerwiec 2005.

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego. Sejmik Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2001.

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja), Samorząd Województwa Mazowieckiego, Warszawa, maj 2006.

Ustawa z dnia 21 czerwca 2001 r. o regulacji rynku cukru (Dz. U. Nr 76, poz. 810 i Nr 122, poz. 1322).

Województwo Mazowieckie Podregiony Powiaty Gminy 2008, grudzień 2008, Urząd Statystyczny w Warszawie.

Woś A., Zegar J. St., 2002, *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, IERiGŻ, Warszawa.

Założenia Aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego. Zarząd Województwa Mazowieckiego, Warszawa, marzec 2005.

Zegar J. St., 2006: *Źródła utrzymania rodzin powiązanych z rolnictwem*. Studia i Monografie, nr 133, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 500 egz.

Druk i oprawa: EXPOL Włocławek